

<https://jas.ui.ac.ir/?lang=en>

Journal of Applied Sociology

E-ISSN: 2322-343X

Vol. 33, Issue 1, No.85, Spring 2022, pp. 133-158

Received: 28.04.2021 Accepted: 13.10.2021

Research Paper

Survival Strategies of Poor People in Mashhad City

Tahere lotfi khachaki

Ph.D Student in Sociology of Economics and Development, Dr. Ali Shariati Faculty of Literature and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran

taherelotfi352@yahoo.com

Hossein Akbari*

Associate Professor, Department of Social Sciences, Dr. Ali Shariati Faculty of Literature and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran

h-akbari@um.ac.ir

Mahdi Kermani

Assistant Professor, Department of Social Sciences, Dr. Ali Shariati Faculty of Literature and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran

m-kermani@um.ac.ir

Hossein Imani Jajarmi

Associate Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran

imanijajarmi@ut.ac.ir

Introduction

Poverty is one of the biggest and long-standing challenges in the world and the fight against it is a serious problem. Many studies have tried to identify this phenomenon, discover its causes, and deal with it. One of the most important aspects of this knowledge is recognizing the strategies that poor people use to survive in poverty. Although recent global studies of the phenomenon of poverty have sought to identify it from the perspective of the poor themselves by hearing their voices, domestic studies have paid less attention to this issue. Nonetheless, the need for this knowledge is strongly felt in our country, especially in the current economic conditions, i.e., high economic fluctuations and hourly increases in prices triggered by direct decisions of the government in such issues as increasing the price of gasoline and its occasional interventions to enhance the prices of its services like water, electricity, and gas, political unrest and augmented economic sanctions, and economic consequences of the Corona recession and unemployment, which have caused persistent shocks to the poor. Therefore, adoption of proper survival strategies in a metropolis like Mashhad City with very large marginal areas involved in a growing population, inadequate distribution of wealth, and unbalanced development is very important. This research was done due to the importance of the survival strategies of low-income people in Iran and lack of research in this field with the aim of paying attention to the poor people's life experiences.

Materials & Methods

This study was conducted qualitatively. The data were collected via an interview technique. The sampling method was purposeful sampling and the interviewees were the poor men and women aged over 18 years and living in the suburbs of Mashhad City. The data analysis was done through thematic analysis. Also, Braun and Clarke's framework was utilized to perform the content analysis. 6 steps, including familiarity with data, generation of an initial code, search for themes, review of the themes, definition of themes, and final

writing and analysis, were identified by Braun and Clarke. In this study, 22 interviews were conducted. The interviews were first done through an informal approach and with the interviewees' verbal consents. They were then written and the data analysis was started based on the mentioned steps considered by Braun and Clarke. Besides, an attempt was made to increase the research validity by asking the participants' opinions about the findings and interpretations made by the researcher. For this purpose, after each interview, a description of what was said by the interviewee

* Corresponding author

Lotfi Khachaki, T., Akbari, H., Kermani, M., & Imani Jajarmi, H. (2022). Survival strategies of poor people in Mashhad City *Journal of Applied Sociology*, 33(1), 133-158.

was retold by the interviewer and the interviewees' views were properly matched.

Discussion of Results & Conclusions

The analysis of the findings revealed that the main types of survival strategies used by the low-income people included livelihood-oriented support strategies, underemployment, education and acquisition of basic skills, severe decline in household consumptions, and occasional criminal activities. The main theme of the present study was continuation of a poor life based on the adoption of fragile survival strategies. In fact, the poor people of Mashhad City helped to continue their poor lives without trying to improve their conditions by adopting the mentioned survival strategies. Due to their instabilities and fragilities, these strategies were not resilient in the face of the current crises, thus putting a financial pressure on their families and negatively affecting their survival.

Keywords: Strategy, Survival, Poverty, Poor, Mashhad

References

- Akbari, H. (2016). *Social harms of welfare clients in Mashhad*. The first national conference on social issues in Mashhad. Ferdowsi University of Mashhad, 74-57. (In Persian)
- Akbari, H. (2019). *Urban poverty and the distribution of injuries and social crimes*. the Third National Conference on Social Injuries. Iranian Sociological Association. Center for Women Studies and Research. University of Tehran, 221-220. (In Persian)
- Javaheripour, M. (1381). The global challenge of urban poverty. *Social Welfare*, 2 (6), 147-127. (In Persian)
- Zad Vali Khajeh, Sh., Asghari Zamani, A., & Zadoli. F. (1393). Leveling of marginalized settlements based on physical-economic indicators of urban poverty (case study: marginalized people in the north of Tabriz). *Geography and Environmental Studies*, 3 (11), 78-63. (In Persian)
- Shakuri, A., & Saedi, A. (2003). Poverty of the family and urban women (with emphasis on the metropolis of Tehran). *Urban Sociological Studies (Urban Studies)*, 4 (1), 108-73. (In Persian)
- Sadeghi, A. (2017). *Daily life of urban poor people. thesis for doctorate in sociology*. Faculty of Social Sciences. University of Tehran. (In Persian)
- Fekouhi, N., & Parsa Pajooh, S. (2009). Anthropological study of Aliabad mehran neighborhood. *Iranian Journal of Social Studies*, 2 (4), 98-75. (In Persian)
- Fooladian, M., & Rezaei Bahrabad, H. (2019). Studying crimes and social harms in Mashhad suburbs and evaluating their simplifying factors. *The society of Iran's social problems*, 8 (1), 107-81. (In Persian)
- Fooladian, M., Toosifar, J., & Isolated, H. (2018). Welfare strategies used by unidentified persons in informal settlements in Mashhad. *Third National Conference on Social Injuries in Iran*, 201-200. (In Persian)
- Ghaderi, T., & Afzali, M. (2012). How to make the reality of poverty for the poor (comparison of women covered by Imam Ali population with men covered by this population). *Social Development & Welfare Planning*, 2 (7), 136-99. (In Persian)
- Qasemi, Y., & Hashemi, A. (2020). Conducting research using thematic analysis: a practical and step-by-step guide for learning and teaching (Case study: music consumption of graduate students of Ilam University). *Ilam Culture*, 20 (65), 7-33. (In Persian)
- Louis, A. (1975). *Culture of poverty*. translated by Mehdi Soraya. *Social Sciences Letter*, 1 (4), 140-124. (In Persian)
- Mohammadpour, A. (2014). *Qualitative research method of anti-method 1*. Tehran: Sociologists. second edition. (In Persian)
- Amendah, D. D., Buigut, S., & Mohamed, S. (2014). Coping strategies among urban poor: Evidence from Nairobi. Kenya. *PloS one*, 9 (1), 1-8.
- Anderson, J., & de la Rosa, M. (1991). Economic survival strategies of poor families on the Mexican border. *Journal of Borderlands Studies*, 6 (1), 51-68.
- Asselin, L. M. (2009). *Analysis of multidimensional poverty: Theory and case studies*. Canada: Springer Science & Business Media.
- Barnett, R. (2001). Coping with the costs of primary care? Household and locational variations in the survival strategies of the urban poor. *Health & Place*, 7 (2), 141-157.
- Bayat, A. (1997). *Poor people's movements in Iran. Street Politics*. New York: Columbia University press.
- Becker, G. S. (1964). *Human capital: A theoretical and empirical analysis. with special reference to education*. Chicago: University of Chicago Press.
- Blank, R. (2010). Selecting among anti-poverty measures. can an economist be both critical and caring?. *Review of Social Economy*, 61 (4), 447-469.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3 (2), 77-101.
- Chua, R. T., Mosley, P., Wright, G. A., & Zaman, H. (2000). *Microfinance. risk management and poverty*. Washington: Assessing the Impact of Microenterprise Services (AIMS).
- Clarke, S. (2002). 10 Sources of subsistence and the survival strategies of urban Russian households. *Work, employment and transition: Restructuring livelihoods in post-communism*: Psychology Press, 20-37.
- Datta, K. (1995). Strategies for urban survival? Women landlords in Gaborone Botswana. *Habitat International*, 19 (1), 1-12.
- Davis, P., & Sanchez-Martinez, M. (2014). *A review of the economic theories of poverty*. London: National Institute of Economic and Social Research (NIESR) Discussion Papers.
- Desmond, M. (2012). Disposable ties and the urban poor. *American Journal of Sociology*, 117 (5), 1295-1335.
- Edin, K., & Lein, L. (1997). *Making ends meet: How single mothers survive welfare and low-wage work*. New York: Russell Sage Foundation.
- Eigbiremolun, G. S. O. (2018). Poverty trends and poverty dynamics: analysis of Nigerian's first-ever national panel survey data. *Journal of International Development*, 30 (4), 691-706.
- Florez, A. F. (2015). *Development programs and livelihood strategies of residents in Altos de la Florida*. Colombia (Master of science. department of geography. Northern Illinois University).

- Fontaine, L. (2012). The influence of the market on household survival strategies in preindustrial Europe. *Field Actions Science Reports. The Journal of Field Actions*, (Special Issue 4), 13-17.
- Gallie, D., Paugam, S., & Jacobs, S. (2003). Unemployment, poverty and social isolation: Is there a vicious circle of social exclusion? *European societies*, 5 (1), 1-32.
- Grimm, M., Waibel, H., & Klasen, S. (Eds.). (2016). *Vulnerability to poverty: Theory, measurement and determinants. with case studies from Thailand and Vietnam*. Basingstoke : Palgrave Macmillan
- Islam, R. (2004). *The nexus of economic growth, employment and poverty reduction: An empirical analysis (Vol. 14)*. Geneva: Recovery and Reconstruction Department. International Labour Office.
- Jahns, E. (2014). *Savings groups, shocks and coping strategies: The case of poor rural households in El Salvador* Doctoral dissertation. Fletcher School of Law and Diplomacy (Tufts University).
- Jaiyebo, O. (2003). Women and household sustenance: changing livelihoods and survival strategies in the peri-urban areas of Ibadan. *Environment and Urbanization*, 15 (1), 111-120.
- Klasen, S., & Povel, F. (2013). *Defining and measuring vulnerability: State of the art and new proposals. In Vulnerability to poverty*. London: Palgrave Macmillan.
- Knapp, E. J., Peace, N., & Bechtel, L. (2017). Poachers and poverty: assessing objective and subjective measures of poverty among illegal hunters outside Ruaha National Park. Tanzania. *Conservation and Society*, 15 (1), 24-32.
- Kristjanson, P. M., Krishna, A., Radeny, M. A., & Nindo, W. (2004). *Pathways out of Poverty in Western Kenya and the Role of Livestock. pro-poor livestock policy initiative*. Rome (Italy): FAO.
- Margaretten, E. (2007). *A place on the point: South African street youth and informal street shelters*. Yale University.
- Mhlanga, D. (2020). *Financial inclusion and poverty reduction: evidence from small scale agricultural sector in Manicaland Province of Zimbabwe* (Doctoral dissertation). South Africa: North-West University.
- Mosley, P., & Verschoor, A. (2005). Risk attitudes and the 'vicious circle of poverty'. *The European journal of development research*, 17 (1), 59-88.
- Narayan, D., Chambers, R., Shah, M. K., & Petesch, P. (2000). *Voices of the Poor: Crying out for Change*. New York: Oxford University Press for the World Bank.
- Narayan, D., Sen, B., & Hull, K. (2009). *Moving out of poverty in India: An overview. The Promise of Empowerment and Democracy in India*. Washington, DC: World Bank.
- O'Reilly, C., & Gordon, A. (1995). *Survival strategies of poor women in urban Africa: The case of Zambia* (Vol. 10). Chatham, UK: Natural Resources Institute.
- Puntenney, D. L. (1999). The work of mothers: Strategies for survival in an inner-city neighborhood. *Journal of Poverty*, 3 (4), 63-92.
- Raudenbush, D. T. (2021). Review of health care off the books: poverty, illness, and strategies for survival in urban America. *Social Forces*, 99 (3), 127-129.
- Rosas, R. E. (2002). Women and survival strategies in poor urban contexts: A case study from Guadalajara, Mexico. *Journal of Developing Societies*, 18 (2-3), 81-108.
- Schultz, T. W. (1961) Investment in human capital. *American Economic Review*, 51 (1), 1-17.
- United Nations. (2016). *Poverty remains world's biggest challenge*. social development commission chair says as session concludes with united nations. Department of Economic and Social Affairs. Population Division.
- Warren, J. (2020). Global poverty: Facts, FAQs, and how to help. <https://www.worldvision.org/sponsorship-news-stories/global-poverty-facts> 20/4/2021

<http://dx.doi.org/10.22108/jas.2021.128279.2088>

<https://dor1.net/dor/20.1001.1.20085745.1401.33.1.6.9>

مقاله پژوهشی

استراتژی‌های بقا در شرایط فقر، در میان افراد کم‌برخوردار شهر مشهد

طاهره لطفی خاچکی، دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی،

دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

taherelotfi352@yahoo.com

حسین اکبری*^{id}، دانشیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد،

ایران

h-akbari@um.ac.ir

مهدی کرمانی، استادیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد،

ایران

m-kermani@um.ac.ir

حسین ایمانی جاجرمی، دانشیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

imanijajarmi@ut.ac.ir

چکیده

افراد کم‌برخوردار به صورت روزمره در مواجهه با شرایط نابسامان اقتصادی، در حال مبارزه برای بقا هستند. پژوهش حاضر با توجه به پژوهش‌های اندک در حوزه استراتژی‌های بقای افراد کم‌برخوردار در ایران و با هدف توجه به تجربه زیسته خود این افراد، صورت پذیرفته است. در این پژوهش از نظریه رفتاری/تصمیم‌گیری، نظریه سرمایه انسانی، نظریه دارایی‌ها و ریسک مالی/درآمدی و نظریه اجتناب از خطر برای افزایش حساسیت نظری استفاده شده است. روش پژوهش حاضر کیفی، تکنیک جمع‌آوری داده، مصاحبه و تکنیک تحلیل داده و مضمون طبق چارچوب براون و کلارک است. یافته‌های حاصل از ۲۲ مصاحبه در میان افراد کم‌برخوردار شهر مشهد است. استراتژی‌های بقای به کار گرفته شده، شامل استراتژی‌های حمایت‌جویی معیشت‌محور، اشتغال‌گزینی ناقص، آموزش و کسب مهارت‌های پایه‌ای، نزول شدید مصرف‌خانواری و فعالیت‌های مقطعی مجرمانه بوده است. **واژه‌های کلیدی:** استراتژی، بقا، فقر، کم‌برخوردار، مشهد

* نویسنده مسئول

لطفی خاچکی، ط؛ اکبری، ح؛ کرمانی، م. و ایمانی جاجرمی، ح. (۱۴۰۱). «استراتژی‌های بقا در شرایط فقر، در میان افراد کم‌برخوردار شهر مشهد». نشریه جامعه‌شناسی کاربردی، ۱۳۳(۱): ۱۵۸-۱۳۳.

2322- 343X/ © 2022

This is an open access article under the CC-BY-NC-ND 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

<http://dx.doi.org/10.22108/jas.2021.128279.2088>

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.20085745.1401.33.1.6.9>

مقدمه و بیان مسئله

نزدیک ۱٫۲ میلیارد نفر در جهان در فقر شدید (کمتر از یک دلار در روز) زندگی می‌کنند (Warren, 2020) و کمیسیون توسعه اجتماعی سازمان ملل^۱ (2016)، فقر را بزرگترین چالش جهان دانسته است. اخیراً فقر، جنبه و خصلت شهری به خود گرفته است و با افزوده شدن بر شمار گروه‌های آسیب پذیر به ویژه در کشورهای در حال توسعه، به تدریج کانون فقر از روستا به شهر انتقال یافته است (جوهری پور، ۱۳۸۱؛ زادولی خواجه و همکاران، ۱۳۹۳؛ شکوری و سعیدی، ۱۳۹۳)؛ اما بی‌توجهی به دیدگاه‌های عاملیت محور و توجه به تجربه زیسته خود افراد کم‌برخوردار، وجود نگاه متمرکز، ساختاری و از بالا به پایین، موجب شده تا درک درستی از فقر حاصل نشود. در واقع، فقر حتی قبل از اینکه نوعی شرایط باشد، نوعی تهدید است. به گونه‌ای که جلوگیری از سقوط در فقر یک مبارزه مداوم است. به خصوص اینکه خیریه‌ها به تنهایی هرگز برای زنده نگه داشتن کل خانواده‌ها کافی نیستند (Fontaine, 2012) و افراد فقیر به صورت روزمره در مواجهه با شرایط بد اقتصادی، بیماری‌های مکرر و سایر خطرات، در حال مبارزه برای فرار از سختی‌های زندگی خود هستند (Grimm et al., 2016) در واقع فقر اولیه، خانواده‌ها را وادار می‌کند تا راهکارهای بقا را اتخاذ کنند (Kasen & Pavel, 2013). برای فقرا، مبارزه برای بقای حداقل آستانه اقتصادی مبارزه با خطرات ناشی از بحران‌های مکرر، شوک‌ها و فشارهای پایین‌آورنده اقتصادی است (Chua et al., 2000: 10).

همچنان که نارایان و همکاران^۲ (2009) معتقدند اطلاعات زیادی درباره فقر از طریق کار آماردانان، اقتصاددانان، دانشمندان علوم سیاسی، جامعه‌شناسان، روزنامه‌نگاران و پزشکان در جامعه مدنی شناخته شده است که سهم آنها بسیار ارزشمند است. با وجود این دانش گسترده، صدای خود افراد فقیر از دست رفته است. خانوارهای فقیر پیوسته برای بهبود وضعیت خود و غلبه بر فقر تلاش می‌کنند. استراتژی‌هایی که

آنها اتخاذ می‌کنند، به طور مستقیم به نحوه درک شرایطشان مربوط می‌شود. برخی پژوهش‌ها می‌توانند به ما کمک کنند تا درباره درک محلی فقر و راهکارهایی که خانوارهای مختلف برای مقابله با فقر اتخاذ می‌کنند، بیشتر بدانیم. اتخاذ این شیوه، نه تنها برای شناسایی فقیر و فقر مفید است، بلکه به درک بسیار غنی‌تری از فقر نیز می‌انجامد و برای مقابله با فقر آن گونه کمک می‌کند که مردم می‌بینند. (Kristjanson et al., 2004).

به ویژه در شرایط اقتصادی فعلی کشور و نوسانات شدید اقتصادی و افزایش نه تنها روزانه، بلکه ساعتی قیمت‌ها، تصمیمات مستقیم دولت در اموری مانند افزایش بهای بنزین، افزایش بهای خدمات دولتی مانند آب، برق، گاز و گاهی انجام دادن دخالت‌های ضربتی و تحمیلی برای افزایش بهای خدمات، شوک‌های اقتصادی ناشی از نابسامانی‌ها در عرصه سیاسی، افزایش هرچه بیشتر تحریم‌های اقتصادی، قرار گرفتن کشور در وضعیت روانی برای آغاز یک جنگ و تأثیرات آن بر اقتصاد کشور، بیماری کرونا و تبعات اقتصادی ناشی از رکود و بیکاری در این دوران، شوک‌های مداومی بر پیکر افراد فقیر و نحوه مدیریت درآمد هزینه‌های آنان وارد می‌کند؛ بنابراین تغییر در استراتژی‌های بقا در کلان‌شهری مانند مشهد با دارا بودن مناطق حاشیه‌ای بسیار زیاد، جمعیت روبه‌افزایش، توزیع نامناسب ثروت و توسعه ناموزون حائز اهمیتی دوچندان است. به ویژه اینکه، با وجود پژوهش‌های بسیار خارجی در زمینه استراتژی‌های بقا در داخل کشور توجه کمی به این مسئله شده است.

(Anderson & De la Rosa, 1991; O'Reilly & Gordon, 1995; Margaretten, 2007; Fontaine, 2012; Desmond, 2012; Amanda et al., 2014; Knapp et al., 2017; Raudenbach, 2021)

بدین منظور، پژوهش حاضر با در نظر گرفتن خصوصیات فقر در شهر مشهد، افراد فقیر را به عنوان عاملانی اجتماعی در نظر می‌گیرد که در مواجهه با فقر، استراتژی‌های متفاوتی اتخاذ می‌کنند تا در شرایط فقر، بقا یابند. باتوجه به انگشت شمار بودن پژوهش‌های منسجم در خصوص استراتژی‌های افراد کم‌برخوردار و نداشتن اطلاعات کافی از این استراتژی‌ها در شهر مشهد، پژوهش حاضر استراتژی‌های بقا در میان افراد کم‌برخوردار شهر مشهد را بررسی می‌کند.

¹ United Nations

² Narayan et al.

پیشینه پژوهش

استراتژی و نتایج حاصل از این استراتژی‌ها در جدول (۱) خلاصه شده است.

پژوهش‌های خارجی و داخلی مرتبط با حوزه استراتژی‌های بقا، با توجه به روش پژوهش، نوع استراتژی، نحوه اجرای

جدول ۱- پژوهش‌های حوزه استراتژی‌های بقا

Table 1- Research in the field of survival strategies

محققان	روش پژوهش	ابزار پژوهش	جمعیت مطالعه شده	نوع استراتژی	نحوه اجرای استراتژی	نتایج
اندرسون و دلارزا (1991)	کیفی (مطالعه موردی)	مصاحبه	یازده خانواده فقیر در تیجوانا	حمایت غیر رسمی، شغلی، کاهش هزینه‌ها	کمک اعضای خانواده، اقتصاد دور ریختنی‌ها (استفاده از لوازم دست دوم)	بهبود کیفیت زندگی در چارچوب فقر
دتا (1995)	کمی	پرسشنامه	زنان صاحب‌خانه در شهر گابورونه کشور بوتسوانا	خود اشتغالی	اجاره دادن اتاق	تبعیض ساختاری میان مردان و زنان و نیز اجاره اتاق‌ها با اجاره کم یا به اقوام در زنان موجب می‌شود، مردان بیشترین سود را از نظر مالی ببرند؛ زیرا بزرگترین اتاق‌ها را می‌سازند و بیشترین اجاره‌ها را می‌گیرند.
اورلی و گوردن (1995)	کیفی	مصاحبه و بحث گروهی	ده بحث گروهی با حضور ۸ تا ۱۲ زن و ۵۰ مصاحبه عمیق با زنان شهری زامبیا	حمایت غیررسمی، تحصیلات و کسب مهارت	نگهداری از کودکان یا وام‌های نقدی اندک از این طریق تحصیلات و افزایش مهارت‌هایی مانند مهارت‌های سواد آموزی یا بهداشتی استفاده از منابع درآمد جایگزین مانند یافتن حامی برای کودک و استفاده از حمایت منظم و نامنظم از اعضای	بهبود وضعیت معیشت و کمک به بقا
ادین و لین (1997)	کیفی	مصاحبه	۳۷۹ مادر مجرد کم‌درآمد در چهار شهر ایالات متحده	حمایت غیررسمی، کاهش هزینه‌ها	درآمد جایگزین مانند یافتن حامی برای کودک و استفاده از حمایت منظم و نامنظم از اعضای	دولار کاهش در هزینه‌ها با استفاده از استراتژی‌های فوق.

محققان	روش پژوهش	ابزار پژوهش	جمعیت مطالعه شده	نوع استراتژی	نحوه اجرای استراتژی	نتایج
نارایان و همکاران (2000)	کیفی	مصاحبه	بیست هزار زن و مرد فقیر از ۲۳ کشور جهان	فعالیت‌های مجرمانه	خرید و فروش مواد مخدر، خدمات جنسی، فروش زنان و کودکان و کودکان کار	بهبود نسبی وضعیت
بارنت (2001)	کمی	پرسشنامه	مشتریان یک آژانس رفاهی داوطلبانه در زمینه خدمات بهداشتی در داخل شهر، و دیگری ۱۱۴ بیمار دارای مشکلات مالی تحت عمل جراحی پزشکی عمومی (GP) در کریستچرچ، نیوزیلند	کاهش هزینه‌ها	استراتژی‌های موقت مانند تأخیر در دریافت داروها	اتخاذ برخی از این استراتژی‌های مقابله‌ای هیچ تضمینی برای موفقیت نیست و پیامدهای مهمی برای سلامتی فردی افراد کم‌درآمد دارد.
کلارک (2002)	کمی	تحلیل ثانویه	داده‌های نظرسنجی خانوارهای انجام شده در چهار شهر روسیه در سال ۱۹۹۸ و داده‌های نظرسنجی نظارت طولی روسیه (RLMS) و مرکز تحقیقات افکار عمومی روسیه (VTsIOM) و نظرسنجی رسمی بودجه خانوار (HBS)	حمایت رسمی و غیررسمی	وابستگی به اهدای اجتماعی (مانند خدمات رفاهی دولت‌ها) دریافت کمک از دوستان و اقوام برای امرار معاش خانواده و تراکم شبکه‌های اجتماعی	کمک به بقا
رزاس (2002)	کیفی	مصاحبه	۶۰ مادر ساکن کلانشهر Guadalajara	شغلی، کاهش هزینه‌ها	دستیابی به شغل و درآمد افراد تنها به فکر غلبه بر احساس گرسنگی و نه در پی رسیدن مواد غذایی لازم برای بدنشان هستند و مواد غذایی کمتر و حجیم‌تری را به منظور به دست آوردن	کمک به بقا در شهر، سوء تغذیه و گرسنگی مزمن شهری

محققان	روش پژوهش	ابزار پژوهش	جمعیت مطالعه شده	نوع استراتژی	نحوه اجرای استراتژی	نتایج
جایبو (2003)	کیفی	مصاحبه	۹۶ زن که در غرفه‌های موقت، کالا می‌فروشند یا در خانه‌های فقیرانه در عبادان ۱ زندگی می‌کنند.	شغلی	احساس سبیری، مصرف می‌کنند. ساعات طولانی‌تری کارکردن؛ گماشتن کودکان به فعالیت‌های اقتصادی دارای درآمد؛ کارکردن در بیشتر از یک شغل.	بهبود وضعیت معیشت و کمک به بقا
مارگارتن (2007)	کیفی	مصاحبه	۱۰۰ جوان خیابانی در شهر دوربین آفریقای جنوبی	حمایت غیررسمی	ایجاد پناهگاه‌های غیررسمی	محافظت از خود در برابر مشکلات روزانه فقر
فونتنین (2012)	کتابخانه‌ای	مطالعه اسناد و مدارک	اروپای پیشاصنعتی و اروپای حال حاضر	خود اشتغالی	فعالیت‌هایی مانند فروش لباس در حیاط منزل و یا فروش وسایل بر روی ماشین شخصی وب سایت‌های مختلف حراج اتکا به غریبه‌ها برای تأمین نیازها و شکل‌گیری، استفاده و از بین بردن پیوندهای یکبار مصرف	بازپس‌گیری مالکیت بازار و کمک به بقا
دزموند (2012)	کمی - کیفی	پرسشنامه و مصاحبه	۲۵۱ نفر از افرادی که با حکم تخلیه دادگاه از خانه‌هایشان بیرون شدند.	حمایت غیررسمی	تأمین نیازها و شکل‌گیری، استفاده و از بین بردن پیوندهای یکبار مصرف	گذران زندگی همراه با بی‌ثباتی و رواج تشویش و ناآرامی.
کلاسن و پاول (2013)	کمی	تحلیل ثانویه	۳۸۷۵ فرد آسیب‌پذیر، شامل ۱۸۰۵ ویتنامی و ۲۰۷۰ نفر تایلندی	خود اشتغالی	روی آوردن به مشاغل خارج از مزرعه یا خود اشتغالی و تنوع در منابع درآمد خود	این خانواده‌ها نه تنها از خطر آسیب‌های بعدی مرتبط با اشتغال کشاورزی در امان می‌مانند، بلکه حتی سطح آسیب‌پذیری خود را نیز کاهش می‌دهند.
جانز (2014)	کیفی و کمی	ترکیب مصاحبه و پیمایش	مصاحبه: ۱۹۸ مرد و زن ۱۸ تا ۸۳ ساله فقیر روستایی در السالوادور	حمایت غیررسمی، پس‌انداز	استفاده از خدمات گروه‌های غیررسمی پس‌انداز برای	بهره‌گیری از خدمات گروه‌های پس‌انداز که با تسهیل دسترسی به

¹ Ibadan

محققان	روش پژوهش	ابزار پژوهش	جمعیت مطالعه شده	نوع استراتژی	نحوه اجرای استراتژی	نتایج
امندا و همکاران (2014)	کمی	تحلیل ثانویه	داده‌های شاخص توسعه برای نظارت اورژانس‌های شهری (IDSUE) در چهار زاغه نایروبی Nairobi slums	حمایت رسمی، کاهش هزینه‌ها	مدیریت امور مالی خانوار و استفاده از منابع غیرمالی به‌ویژه دوستی‌های قوی‌تر و همبستگی بیشتر. استفاده از اعتبار و وام، کاهش مصرف مواد غذایی برخی از خانوارها نیز از استراتژی "حذف کودکان از مدرسه" برای کاهش هزینه‌ها استفاده می‌کنند.	پس‌انداز و پشتیبانی اجتماعی همراه است، توانایی مقابله در مقابل شوک‌های ناشی از فقر را افزایش می‌دهد. کمک به بقا توسط وام‌ها آسیب دیدن کودکان به علت کاهش مصرف مواد غذایی و عدم یادگیری مؤثر به دلیل غیبت از مدرسه.
فلورز (2015)	کیفی	مصاحبه‌های نیمه‌ساختار یافته	۲۶ نفر از ساکنان شهر Altos de la Florida	حمایت غیررسمی، تحصیلات و کسب مهارت	استفاده از سرمایه‌های مالی، انسانی، فیزیکی و اجتماعی	- حمایت همسایگان و خانواده به بقا کمک می‌کند. - تحصیلات بهتر به ساکنان در ایجاد شغل بهتر و بهبود معیشت یاری می‌کند. - برخی از ساکنان پس از گذراندن دوره‌های آموزش آشپزی و خیاطی، شاهد بهبود وضعیت معیشت خود بودند. افزایش درآمد و بهبود فقر نسبی خانواده‌ها و ایمنی بیشتر به لحاظ اقتصادی
کناپ و همکاران (2017)	کیفی	مصاحبه نیمه‌ساخته یافته	۱۷۳ شکارچی ساکن در روستاهای مجاور پارک ملی رواها در تانزانیا	فعالیت‌های مجرمانه	شکار غیرقانونی در مناطق حفاظت شده تانزانیا	
بیات (1977)	ترکیبی	مصاحبه، مشاهده	مصاحبه با عناصر کلیدی و ناظران	شغلی، کاهش	مهاجرت از روستا به شهر در جست‌وجوی	دستیابی اندک به فرصت‌هایی مانند

محققان	روش پژوهش	ابزار پژوهش	جمعیت مطالعه شده	نوع استراتژی	نحوه اجرای استراتژی	نتایج
		تحلیل محتوا	بررسی روزنامه‌ها، هفته‌نامه‌ها، ماه‌نامه‌ها	هزینه‌ها، حمایت غیررسمی	کار و استفاده از زمین‌های حاشیه شهر برای سکونت و کمک از خویشاوندان و احداث سرپناه غیرقانونی	شرایط کسب و کار و امکاناتی مانند زمین، سرپناه برای بقای آبرومندانه
صادقی (۱۳۹۵)	کیفی (مردم‌نگاری)	مصاحبه، مشاهده میدانی و تحلیل اسناد	تهیدستان شهر تهران و حاشیه آن در اوایل دهه ۹۰	حمایت رسمی، کاهش هزینه‌ها	استفاده از کمک نهاد‌های خیریه، بازارهای خودمآنی، استراتژی‌های گسترش افقی (حرکت به سمت حاشیه و عمودی مسکن) (افزودن طبقات بیشتر به خانه‌های غیرمجاز ساخته شده)، امرار معاش با موتور در شهر و کایل کشی‌های غیرمجاز	همداستانی دولت و بازار مانع به ثمر رسیدن تلاش‌های تهیدستان می‌شود.
قادری و افضلی (۱۳۹۰)	کیفی	مصاحبه	۲۶ نفر از سرپرستان خانواده‌های تحت پوشش "جمعیت امام علی (ع)"	حمایت غیررسمی	وابستگی به دیگران برای رفع نیازها	احساس بی‌قدرتی ناشی از وابستگی به دیگران افزایش نارضایتی از زندگی

جمع‌بندی پژوهش‌های پیشین

پژوهش‌های پیشین در خصوص استراتژی‌های بقای افراد کم‌برخوردار، به روش‌های کمی و کیفی صورت پذیرفته‌اند و در پاره‌ای از موارد از هر دو روش کمی و کیفی استفاده شده است. انواع استراتژی‌های بقای صورت گرفته توسط افراد کم‌برخوردار و نحوه اجرای این استراتژی‌ها در پژوهش‌های پیشین حاکی از آن است که هر چند این استراتژی‌ها، جزئیات بسیار متفاوتی در نحوه اجرا دارند، اما افراد کم‌برخوردار در

کشورهای مختلف و با فرهنگ‌های متفاوت از استراتژی‌هایی استفاده می‌کنند که در دسته‌بندی‌های کم و بیش مشابهی قادر به جایگذاری هستند. مرور پژوهش‌های پیشین نشان می‌دهد با وجود توجه فراوانی که در پژوهش‌های خارجی به مسئله استراتژی‌ها شده است و آنها را در بین طیف‌های مختلف افراد کم‌برخوردار بررسی کرده‌اند، اما پژوهش‌های داخلی اندکی هستند که به صورت منسجم و دقیق، استراتژی‌های افراد کم‌برخوردار را بررسی کرده باشند. پژوهش‌های داخلی

خودشان در تأثیرگذاری بر درآمدهایشان^۳ نقش فعالی دارند و محیط اجتماعی و یا سیاسی پیرامون آنان هیچ نقشی در این رابطه ندارد؛ بنابراین پیش فرض اساسی این است که باوجود گزینه‌های در دسترس، ولی آنها هنوز هم گزینه‌هایی را انتخاب می‌کنند که دسترسی آنها را به منابع اقتصادی محدود می‌کند؛ در نتیجه خطر ابتلا به فقر را افزایش می‌دهند (Blank, 2010). بر این اساس استراتژی‌های افراد کم‌برخوردار آگاهانه و براساس انتخاب از میان سایر گزینه‌های موجود است.

بنابراین، هیچ جایی برای مداخله دولت وجود ندارد هنگامی که نیروی‌های بازار، تعیین‌کننده خصوصیات فردی باشند که باعث فقر می‌شوند به‌طور تقریبی، تنها دلیل باقی مانده برای حمایت از فقرا، دلیل اخلاقی است. کمک به‌هیچ وجه به‌صورت دیگری (مثلاً توسعه مهارت‌های فقرا) در نظر گرفته نمی‌شود. با توجه به‌وجود دلیل صرفاً اخلاقی برای فقرزدایی، روش ترجیحی برای کمک به افراد فقیر، کمک‌های خیرخواهانه خواهد بود. اینطور ادعا می‌شود تا زمانی که یارانه فقرا در دسترس باشد، ممکن است انگیزه‌های رفتاری برای خروج از فقر وجود نداشته باشد. در بیشتر کشورهای پیشرفته، این منطق، بحث و نگرانی عمده‌ای درباره «وابستگی رفاهی»^۴ ایجاد کرده است (Davis & Sanchez-Martinez, 2014)؛ بنابراین در صورتی که به افراد فقیر کمک‌های رفاهی رسمی دولتی شود، آنان استراتژی تلاش نکردن را برای رهایی از وضعیت موجود در پیش می‌گیرند.

راه حل ارائه شده توسط طرفداران این دیدگاه، اجرای کمک‌های محدود با مدت زمانی محدود و مرتبط با نیازهای کاری و پشتیبانی متناسب است. برنامه‌های سیاستی همیشه باید در پی ایجاد یک تغییر سازنده در رفتار افراد باشند. این تغییر ممکن است شامل فعالیت‌های پشتیبانی از مشاوره شخصی و توانبخشی درباره مواد مخدر گرفته تا تهدید به‌شکل مجازات‌های کیفری باشد. کاهش عمومی فقر (به‌عنوان مثال با پرداخت‌های نقدی به افراد فقیر) توصیه

صورت گرفته در زمینه استراتژی‌های بقای افراد کم‌برخوردار یا با رویکردی خاص مانند نقد دولت نگاشته شده و یا در بخش (Bayat, 1997؛ صادقی، ۱۳۹۵) کوچکی از پژوهش و بر روی طیف خاصی از افراد کم‌برخوردار صورت پذیرفته است (قادری و افضل، ۱۳۹۰)؛ بنابراین با توجه به خلأ تحقیقاتی در این زمینه، نویسندگان بر آن شدند تا دریابند که افراد کم‌برخوردار در داخل کشور ایران و به‌طور خاص شهر مشهد، از چه استراتژی‌هایی برای بقا استفاده می‌کنند.

مبانی نظری

مبانی نظری در پژوهش حاضر، به‌منظور افزایش حساسیت نظری مطرح شده است. با وجود آنکه درباره فقر و علل و پیامدهای آن، نظریات زیادی وجود دارد و برخی از آنها به استراتژی‌های افراد کم‌برخوردار نیز اشارتی داشتند، اما در برخی از نظریات، موضوع استراتژی‌ها با صراحت بیشتری مطرح شده است. نظریه‌هایی که در ادامه بررسی خواهد شد، از این دست نظریات هستند. در این قسمت با توضیحاتی درباره نظریه، دیدگاه نظریه پردازان به اتخاذ استراتژی‌های بقای افراد کم‌برخوردار بررسی می‌شود.

نظریه رفتاری / تصمیم‌گیری فقر^۱

این نظریه تصمیمات اقتصادی افراد را به نتایجی مانند رفاه یا فقر نسبت می‌دهد؛ یعنی افراد فقیر نسبت به چنین تجربه‌ای، پاسخگو هستند که این امر اغلب با خصوصیات شخصی و نقص در قضاوت^۲ در ارتباط است. این نظریه استدلال می‌کند که مداخله دولت برای مقابله با فقر هیچ کمکی نخواهد کرد یا کمک ناچیزی خواهد کرد؛ زیرا خصوصیتی که باعث فقر می‌شوند، با نیروهای بازار اعطا یا تعیین می‌شده‌اند (Eigbiremolen, 2018). در این رشته از ادبیات کلاسیک که فرض می‌کند بهره‌وری پایین و یا مشارکت‌نداشتن در بازارها نتیجه انتخابی آگاهانه است. اعتقاد بر این است که افراد

³ Outcomes

⁴ Welfare Dependence

¹ Behavioral/Decision-Based theory of Poverty

² Deficiency in Judgement

تفاوت در رفاه را می‌توان تا حد زیادی با تفاوت در آموزش و پرورش توضیح داد. بحث اصلی این نظریه این است که ارائه آموزش به فقرا می‌تواند به افزایش پتانسیل درآمد آنها کمک کند؛ که این امر، به نوبه خود باعث بهبود رفاه آنها می‌شود؛ بنابراین عدم سرمایه‌گذاری در سرمایه انسانی می‌تواند باعث تداوم فقر شود. از آنجا که هزینه تحصیل و آموزش به‌ویژه برای افراد فقیر زیاد است، طرفداران این نظریه مدافع مداخله دولت هستند (Egibiremolon, 2018). طرفداران این نظریه، خواستار توزیع مجدد یک منبع عمومی مانند آموزش و پرورش به‌عنوان یک پیشنهاد سیاستی هستند که منجر به توزیع یکسان مهارت‌ها در بین مردم و در نتیجه جلوگیری از دورهای باطل ناتوانایی مالی برای کسب مهارت و عدم دستیابی به شغل خوب و فقر شوند (Davis & Sanchez-Martinez, 2014). بر مبنای این نظریه افراد کم‌برخوردار می‌توانند از استراتژی‌هایی مانند تحصیلات، آموزش، کسب مهارت‌های ناشی از این آموزش و در نتیجه دستیابی به مشاغل و حرفه‌های دارای مهارت استفاده کنند.

نظریه دارایی‌ها و ریسک مالی / درآمدی^۳

نئوکلاسیک، فقر و محرومیت اجتماعی را ناشی از کمبود دارایی می‌داند. تئوری کلی زیربنای این موضوع این است که خانوارهایی که سطح کافی دارایی دارند، کمتر تحت تأثیر نوسانات درآمد خود قرار می‌گیرند؛ زیرا دارایی‌های افراد می‌تواند متنوع باشد (مانند زمین، مسکن و سایر سرمایه‌ها). از این رو، خطر فقیر شدن هنگامی که افراد تحت تأثیر شوک «درآمدی منفی» قرار بگیرند، کمتر از خانوارهایی است که از نظر «دارایی» فقیر هستند؛ زیرا خانواده‌هایی که دارای دارایی هستند، می‌توانند به راحتی ریسک درآمدی را تحمل کنند (Davis & Sanchez-Martinez, 2014).

در مقابل برخی دیگر از طرفداران این دیدگاه، بر نقش سطح پایین سرمایه^۴ به جای درآمد در تداوم فقر به‌ویژه در یک کشور در حال توسعه تأکید می‌کنند. به گونه‌ای که فقرا سرمایه

نمی‌شود؛ زیرا تصور می‌شود که این امر در وهله اول مشکلاتی مانند عادت‌های مضر و رفتار ناکارآمد افراد فقیر را تشویق کند (Blank, 2010). با توجه به این مسئله، افراد کم‌برخوردار، انسان‌هایی منفعل، رفتارهای ناکارآمدانه در نظر گرفته می‌شوند که با توجه به سیاست‌هایی مانند پرداخت‌های نقدی به زندگی حمایت طلبانه خود ادامه داده و در واقع چنین استراتژی‌ای را آگاهانه در پیش می‌گیرند.

نظریه سرمایه انسانی فقر^۱

نظریه سرمایه انسانی مبانی مفهومی را برای رابطه مثبت بین آموزش و کاهش فقر فراهم می‌کند (Schultz, 1961؛ Becker, 1964) هسته اصلی نظریه اقتصادی ارتدوکس متکی بر پیش فرض‌های رقابت کامل و تعادل بازار است که مستلزم وجود رابطه‌ای قوی بین دستمزدها و بهره‌وری حاشیه‌ای است. از یک سو، تقاضایی که در بازار کار وجود دارد، به وسیله یک رشته از خصوصیات و مهارت‌های مربوط به کارگران، تعیین می‌شود. اهمیتی که مهارت‌های کارگران دارد، باعث توسعه و گسترش نظریه سرمایه انسانی می‌شود. بر این اساس، یک بخش از اقتصاد نئوکلاسیک متمرکز است بر انتخاب‌های فردی در ارتباط با آموزش و رابطه بین آموزش، پرورش و تحرک (به‌عنوان عوامل تعیین کننده‌های سرمایه انسانی) تا تفاوت بر درآمد را توضیح دهد؛ البته هنوز هم هیچ اشاره‌ای یا (اشاره‌ای اندک) نشده است به نقشی که سایر عوامل مانند نهادهای اقتصادی و هنجارهای اجتماعی می‌توانند در این خصوص داشته باشند (Davis & Sanchez-Martinez, 2014).

مهلنگا^۲ (2020) نشان می‌دهد سطح رفاه خانوار به شدت با دارایی‌های سرمایه انسانی اعضای خانواده، به‌ویژه تحصیلات و دستیابی به کار مرتبط است. روابط بین سرمایه انسانی خانوار، سطح رفاه و سرمایه‌گذاری خانوار در سرمایه انسانی (در قالب تصمیم‌گیری برای ثبت‌نام کودکان در مدرسه) بیانگر نقش اساسی سرمایه انسانی در انتقال بین نسلی و خروج از فقر است. نظریه سرمایه انسانی نشان می‌دهد که

³ Assets and Financial/Income Risk

⁴ Capital

¹ Human Capital theory of Poverty

² Mhlanga

در فقر را به همراه دارد. رابطه بین فقر و مدیریت خطر یک رابطه دوسویه است.

مازلی و مرسچور^۴ (2005) این الگو را در میان کشاورزان فقیر مورد آزمون قرار دادند که اینطور نشان می‌دهد که کشاورزی برای هیچ‌کس و در هیچ‌کجا بیشتر از کشاورزان دارای زمین‌های کوچک که در شرایط نامطلوب در کشورهای فقیر فعالیت می‌کنند، پرخطر نیست. هنگام ارزیابی فرصت‌های امیدوارکننده، سرمایه‌گذاری (مثلاً یک فناوری برتر)، آنها باید به طور ضمنی احتمالات بهبود معیشت و ناتوانی در هزینه‌های سرمایه‌گذاری مورد نیاز را که شاید با «اعتبار خرد»^۵ تأمین شود، در نظر بگیرند. این امر، آنها را محکم‌تر به فقر گره می‌زند. از آنجا که آنها مدت طولانی در شرایط فعلی مشغول هستند، باید با احتیاط قدم بردارند و ممکن است کارگران ترویج کشاورزی یا متخصصان کشاورزی در صورت استفاده از نوآوری‌هایی که در سطح جهان انجام می‌شود، زیان ببینند؛ بنابراین استراتژی‌های مدیریت خطر شکست می‌خورند و این ضربه باتوجه به ماهیت تصادفی شوک‌ها در طول زمان، منجر به تخلیه فراوان سرمایه (فیزیکی، انسانی و اجتماعی) و در نتیجه کاهش احتمال افزایش درآمد و افزایش احتمال فقر مزمن می‌شود. یک استراتژی طولانی مدت بقا با تحت تأثیر قراردادن سلامتی و توان، عزت‌نفس و خوش‌بینی، و اجتناب از خطر را که خود تجویز می‌کند، فقر مزمن تقویت‌کننده آن است. اجتناب از فرصت‌های خطرناک سرمایه‌گذاری که گریز از فقر را فراهم و چرخه فقر را کامل می‌کند؛ بنابراین بر مبنای این نظریه، استراتژی‌های بقای افراد کم‌برخوردار تحت تأثیر ترسی که آنان از خطرات سرمایه‌گذاری‌های جدید دارند، مانند احتمال شکست یا احتمال ناتوانی گذران معیشت شکل می‌گیرد. در واقع این استراتژی ریسک‌پذیرفتن، آنان را در شرایط فقر باقی نگه می‌دارد.

جمع‌بندی نظریات

لازم را برای قدم گذاشتن در نردبان توسعه ندارند. آنها فاقد سرمایه انسانی (بهداشت، مهارت و آموزش)؛ سرمایه تجاری (ماشین آلات و ساختمان‌ها)؛ زیرساخت (حمل و نقل، نیرو و بهداشت)؛ سرمایه طبیعی (زمین مناسب)؛ سرمایه نهادی (حاکمیت قانون و امنیت) و سرمایه علمی (دانش فنی لازم برای افزایش بهره‌وری) هستند (Sachs, 2005). فقرا به تسهیل دسترسی به بازارهای اعتباری کم‌بهره نیاز دارند؛ که می‌تواند در برابر شوک‌های درآمدی از آنها محافظت کند و در بلندمدت آنها را قادر می‌سازد تا فرایند انباشت دارایی خود را تقویت کنند و در نهایت می‌تواند به سطح کافی از ثروت برای خنثی شدن فقر منجر شود؛ از این نظر، توسعه اعتبارات خرد یا اتحادیه‌های اعتباری^۱ می‌تواند نقش مهمی داشته باشد (Davis & Sanchez-Martinez, 2014). بر این اساس، مواردی مانند شوک‌های درآمدی و سرمایه‌های انسانی، تجاری، علمی، نهادی و ... در میان افراد کم‌برخوردار که دارایی‌های لازم را ندارند، آنان را وادار به اتخاذ استراتژی‌های بقا می‌کند.

نظریه اجتناب از خطر^۲

اگر افراد تا حدی درگیر فقیر باشند که حاضر به سرمایه‌گذاری در دارایی‌های جدید (ریسک بیشتری دارند) نباشند، با وجود تمایل به صعود از نردبان فقر^۳، فقیر خواهند ماند؛ زیرا فرایندهای سرمایه‌گذاری در سرمایه فیزیکی، انسانی و حتی اجتماعی محدود به افرادی است که از نظر اقتصادی دارای امنیت هستند و در برابر خطر دفاع کافی را دارند (Mosley & Verschoor, 2005). مازلی و مرسچور الگویی را درخصوص اجتناب از خطر در میان فقرا ارائه کرده‌اند. بر این اساس، فقر می‌تواند منجر به اجتناب از خطر شود و اجتناب از خطر هم به نوبه خود می‌تواند باعث سرمایه‌گذاری اندک در فناوری‌های جدید شود و ناتوانی در مدیریت، می‌تواند ریسک و بازده اندک دارایی‌های موجود را در پی داشته باشد. از طرف دیگر، این بازده ناچیز خود منجر به ناتوانی در مدیریت خطر می‌شود که به دنبال آن فرورفتن بیشتر

¹ Tikor Credit or Credit Unions

² The Risk Aversion Theory

³ 'Ladders out of Poverty'

⁴ Mosley & Verschoor

⁵ Micro-Debt

حاضر از زبان روزمره پاسخگویان برای تولید داده‌ها استفاده کرده است. ضمناً تکنیک تحلیل داده‌ها، تحلیل مضمون بوده است. استفاده از روش کیفی در پژوهش حاضر، بدین علت انجام شد که موضوع پژوهش حاضر نو و بدیع بوده و چارچوب نظری مناسبی برای آن وجود نداشته و اتخاذ رویکردی اکتشافی برای کشف کلیه ابعاد غیرآشکار این پدیده ضروری بوده است. کشف تجربیات افراد کم‌برخوردار در خصوص شیوه‌هایی که در جهت بقای آنان در شرایط مختلف کمک می‌کند، در یک روش کیفی و نیز در خلال گفت‌وگوهای حاصل از مصاحبه‌هاست که به بهترین شکل نمایان می‌شود. علت استفاده از تکنیک تحلیل مضمون این بوده است که محققان دریابند که استراتژی‌های رایج در زندگی عاملان اجتماعی به چه ترتیبی بازنمایی شده است. نیاز به تحلیل مضمون که از سطوح انتزاع پایین به سمت انتزاع مطلوب حرکت می‌کند و در آنجا به یک کلان‌مضمون فراگیر در ارتباط با مسئله تحقیق می‌رسد، ضروری می‌نمود.

رویه انجام کار

در این پژوهش، از تکنیک مصاحبه برای گردآوری داده‌ها استفاده شده است. شیوه نمونه‌گیری، نمونه‌گیری هدفمند بوده است و مصاحبه‌شوندگان، افراد (زن و مرد) کم‌برخوردار بالای ۱۸ سال‌اند که ساکن در مناطق حاشیه‌ای شهر مشهد بوده‌اند. این افراد در شرایط متنوعی درگیر فقر بوده‌اند؛ بنابراین تجربه‌هایی برای مقابله با شرایط خویش و ادامه زندگی داشته‌اند. پیش از انجام‌دادن مصاحبه از افراد رضایت آگاهانه برای انجام مصاحبه گرفته و به آنان این اطمینان داده شد که اطلاعات هویتی آنان، فاش نخواهد شد. در این پژوهش، تلاش شده است تا به وسیله شیوه اعتبار از طریق اعضا و پرسیدن نظر شرکت‌کنندگان درباره اعتبار یافته‌ها و تفسیرهای به عمل آمده محقق، بر اعتبار پژوهش افزوده شود؛ بدین منظور پس از اتمام مصاحبه‌ها، شرحی را که مصاحبه‌شونده مطرح کرده بود، توسط مصاحبه‌گر مورد بازگویی قرار گرفت و با نظرات مصاحبه‌شوندگان مطابقت داده شد.

نظریه‌های مختلف، با توجه به رویکردی که به مسئله فقر داشتند، استراتژی‌های افراد کم‌برخوردار را به صورت متفاوتی تبیین کردند. در نظریه رفتاری / تصمیم‌گیری فقر، بر تصمیمات اقتصادی و رفتارهای نادرست افراد کم‌برخوردار تأکید و استراتژی‌های بقای این افراد، انتخاب گزینه‌ای از میان گزینه‌های بسیار موجود تلقی شده است؛ اما نظریه سرمایه انسانی فقر، مسئله فقر را در ارتباط با نبود آموزش و مهارت‌ها تعریف می‌کند و بر این اساس افراد کم‌برخوردار می‌توانند با در پیش گرفتن استراتژی‌های مبنی بر افزایش تحصیلات و یادگیری مهارت‌ها، شرایط نابه‌سامان خویش را ثبات بخشیده و یا بهبود دهند. بر طبق نظریه دارایی‌ها و ریسک مالی / درآمدی که فقر را در اثر کمبود دارایی‌های افراد می‌داند، چنانچه افراد بدون دارایی با هر نوع شوک درآمدی منفی و یا کمبود سرمایه در ابعاد مختلف، مواجه شوند، تنها می‌توانند به شرایط بقا ادامه دهند و توان ثروت‌افزایی و اتخاذ استراتژی‌های بهبود از شرایط فقر را نخواهند یافت و در نهایت در نظریه اجتناب از خطر، افراد کم‌برخوردار به علت آنکه همیشه نگران وضعیت معیشت خود هستند، نمی‌توانند ریسک سرمایه‌گذاری‌های جدیدی را بپذیرند که با خطر بازگشت ناپذیری سرمایه اولیه همراه است و این استراتژی اجتناب از خطرها، آنان را در شرایط فقر باقی می‌گذارد.

روش تحقیق

پژوهش حاضر به روش کیفی صورت پذیرفته است. تحقیق کیفی، تحقیقی است که اطلاعات خود را با ارجاع به عقاید، ارزش‌ها و رفتارها در بستر اجتماعی دست نخورده به دست می‌آورد (محمدپور، ۱۳۹۲: ۹۳). در مطالعاتی که خصلت کیفی دارند، داده‌های اصلی اولیه به یکی از دو زبان، زبان فنی پژوهشگر یا زبان روزمره پاسخگویان، تولید می‌شود. این زبان‌ها برای توصیف رفتارها، روابط اجتماعی، فرایندهای اجتماعی، نهادهای اجتماعی و به‌خصوص معناهایی که مردم به فعالیت‌های خود و دیگران و همچنین به اشیا و زمینه‌های اجتماعی می‌دهند، به کار می‌روند (بلیکی، ۱۳۸۹)، پژوهش

تجزیه و تحلیل داده‌ها

جدول ۲- مشخصات مشارکت‌کنندگان

Table 2- Specification of the Participants

ردیف	نام	سن	تحصیلات	وضعیت اشتغال	وضعیت تأهل
۱	مها	۳۰	لیسانس	ارایشگری و تنوکاری	متاهله
۲	سیمین	۳۳	دبیرستان	خانه‌دار	متاهله
۳	زهرا	۳۶	ابتدایی	کارگر	متاهله
۴	حسن	۳۷	ابتدایی	راننده	متاهله
۵	وحید	۳۱	راهنمایی	شاگرد خیاطی	متاهله
۶	مریم	۳۴	راهنمایی	خانه‌دار	متاهله
۷	الهه	۴۸	بی‌سواد	خانه‌دار	متاهله
۸	قاسم	۴۲	راهنمایی	بیکار	مطلقه
۹	مراد	۴۸	دیپلم	بیکار	متاهله
۱۰	سینا	۲۴	سیکل	بیکار	مجرد
۱۱	جواد	۳۵	سیکل	بیکار	متاهله
۱۲	گلرخ	۲۳	بی‌سواد	خانه‌دار	متاهله
۱۳	پرویز	۴۰	بی‌سواد	کارگر مقطعی	متاهله
۱۴	نسترن	۳۵	بی‌سواد	خدمتکار منزل	مطلقه
۱۵	محسن	۳۰	سیکل	بیکار	متاهله
۱۶	ارمان	۲۹	بی‌سواد	بیکار	مجرد
۱۷	رویا	۴۸	بی‌سواد	مراقب سالمند	متاهله
۱۸	پروانه	۵۰	بی‌سواد	خانه‌دار	متاهله
۱۹	فاطمه	۵۸	سیکل	خانه‌دار	بیوه
۲۰	سیما	۲۳	بی‌سواد	خانه‌دار	مطلقه
۲۱	شادی	۴۵	بی‌سواد	خانه‌دار	متاهله
۲۲	فائزه	۳۲	فوق	دانشجو	مجرد

لیسانس

تحلیل داده‌ها در پژوهش حاضر، به‌وسیله تکنیک تحلیل مضمون انجام شده است. تحلیل مضمون فرایند شناسایی الگوها یا تم‌ها در بطن داده‌های کیفی است. تحلیل مضمون تنها به دنبال یافتن الگوها و تم‌های واضح و آشکار نیست، بلکه در جست‌وجوی الگوها و تم‌های پنهان است (قاسمی و هاشمی، ۱۳۹۸). در این پژوهش به‌منظور تحلیل مضمون از چارچوب مدنظر براون و کلارک^۱ (۲۰۰۶) استفاده شده است؛ بدین منظور براون و کلارک، شش مرحله را شناسایی کرده‌اند. شامل ۱- آشنایی با داده‌ها؛ ۲- تولید کدهای اولیه؛ ۳- جست‌وجو برای تم‌ها؛ ۴- بررسی تم‌ها؛ ۵- تعریف تم‌ها؛ ۶- نگارش و تحلیل نهایی. در این پژوهش، ابتدا مصاحبه‌ها با رویکرد گفت‌وگوی غیررسمی و با رضایت شفاهی مصاحبه‌شوندگان صورت پذیرفتند. سپس مورد نگارش قرار گرفته و براساس مراحل مدنظر براون و کلارک تجزیه و تحلیل داده‌ها آغاز شد؛ بدین منظور مصاحبه‌های پیاده شده چندین بار مطالعه شد تا آشنایی با داده‌ها به نحوی مناسب، حاصل شود. سپس استخراج مفاهیم اولیه از عبارات معنایی نگارش شده صورت پذیرفت و کدهای اولیه تولید شدند. پس از آن، جست‌وجو برای یافتن تم‌های فرعی صورت پذیرفت که ناظر بر یک یا دسته‌ای از مفاهیم استخراجی باشد سپس تم‌های اولیه شناسایی شده در مرحله قبل، بررسی و اصلاح شدند و با تجمیع تم‌های فرعی در گستره‌های معنایی وسیع‌تر به تم‌های اصلی تبدیل شدند. پس از آن ارتباط متقابل میان تم‌های فرعی و اصلی بررسی شد و تم‌ها بر مبنای یافته‌ها و روند پژوهش بازتعریف شدند و در نهایت، گزارش نهایی یافته‌ها که در آن تم‌ها و روابط میان آنها در ارتباط با استراتژی‌های بقاء، ارائه شده بود، مورد نگارش قرار گرفتند.

مشخصات مشارکت‌کنندگان

جدول (۲) حاوی مشخصات مشارکت‌کنندگان شامل سن، تحصیلات، وضعیت اشتغال و وضعیت تأهل آنان است.

یافته‌های تحقیق

استراتژی‌های بقاء

در این پژوهش مضامین اصلی استراتژی‌های بقایی که افراد

¹ Braun & Clarke

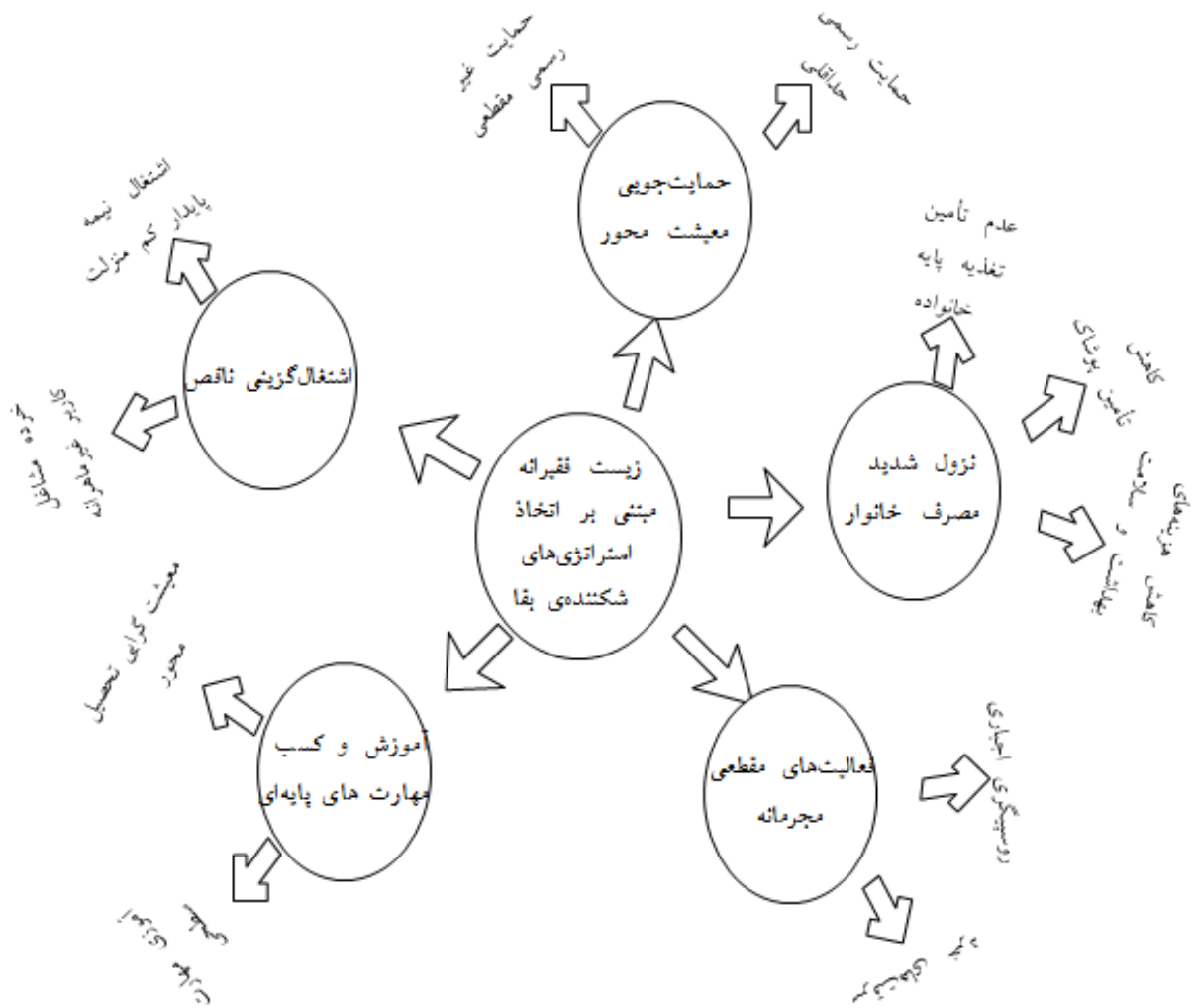
مصرف خانوار نیز شامل تأمین نکردن تغذیه پایه خانواده، کاهش تأمین پوشاک و کاهش هزینه‌های سلامت و بهداشت است و در نهایت، استراتژی فعالیت‌های مقطعی مجرمانه، سرقت‌های خرد و روسپیگری اجباری را در بر می‌گیرد. ضمناً مضمون تداوم زیست فقیرانه، مبتنی بر اتخاذ استراتژی‌های شکننده بقا، به‌عنوان مضمون کلان پژوهش حاضر انتخاب شد. جدول (۳) مضامین اصلی و فرعی استراتژی‌های بقای افراد کم‌برخوردار را در شهر مشهد نشان می‌دهد.

کم‌برخوردار به کار گرفته‌اند، شامل استراتژی‌های حمایت‌جویی معیشت‌محور، اشتغال‌گزینی ناقص، آموزش و کسب مهارت‌های پایه‌ای، نزول شدید مصرف خانوار و فعالیت‌های مقطعی مجرمانه است. استراتژی‌های حمایت‌جویی معیشت‌محور، حمایت غیررسمی مقطعی و حمایت رسمی حداقلی را در بر می‌گیرد. استراتژی اشتغال‌گزینی ناقص شامل اشتغال نیمه‌پایدار کم‌منزلت و خرده مشاغل کاربر غیرماهرانه است. استراتژی آموزش و کسب مهارت‌های پایه‌ای، تحصیل‌گرایی معیشت‌محور و مهارت‌آموزی سطحی را در بر می‌گیرد. استراتژی نزول شدید

جدول ۳- جدول مضامین اصلی و فرعی استراتژی‌های بقای افراد کم‌برخوردار

Table 3-The main and sub-themes themes of survival strategies of poor people

تعداد افراد گزارش‌دهنده (نفر)	مفاهیم	مضامین فرعی	مضامین اصلی
۸	حمایت‌های گهگاه پدر حمایت‌های گهگاه مادر کمک مقطعی خویشان یاریگر تسهیلات کمیته امداد	حمایت غیررسمی مقطعی	حمایت‌جویی معیشت‌محور
۱۲	تسهیلات سازمان بهزیستی اعانات دولتی کار مقطعی کودکان	حمایت رسمی حداقلی	
۱۹	تعدد مشاغل کم‌ثبات افزایش ساعات کار مشاغل خانگی کم‌مهارت	اشتغال نیمه‌پایدار کم‌منزلت	اشتغال‌گزینی ناقص
۷	مشاغل بدون سرمایه ارتقای تحصیلات برای ارتقای معیشت استفاده از تحصیلات برای تأمین هزینه‌های اولیه زندگی	خرده مشاغل کاربر غیرماهرانه تحصیل‌گرایی معیشت‌محور	آموزش و کسب مهارت‌های پایه‌ای
۳	یادگیری حرف ساده کارورزی کم‌مهارت بدون مزد مصرف غذاهای سیرکننده غیر مفید	مهارت‌آموزی سطحی	
۲۰	کاهش در میزان غذا کاهش یا حذف میوه جات و لبنیات استفاده از لباس‌های دست‌دوم تهیه لباس بدون هزینه دوخت	تأمین نکردن تغذیه پایه خانواده کاهش تأمین پوشاک	نزول شدید مصرف خانوار
۱۷	مصرف خودسرانه دارو مراجعه نکردن به پزشک سرقت لوازم درون خودرو سرقت کفش و دوچرخه از درب آپارتمان‌ها	کاهش هزینه‌های سلامت و بهداشت سرقت‌های خرد	
۱۵	سرقت لوازم درون خودرو سرقت کفش و دوچرخه از درب آپارتمان‌ها مجبور شدن به تن‌فروشی خدمات جنسی در ازای بدهکاری مالی	سرقت‌های اجباری	فعالیت‌های مقطعی مجرمانه

شکل ۱- استراتژی‌های بقای افراد کم‌برخوردار

Fig 1- Survival strategies for low income people

استراتژی حمایت جویی معیشت‌محور

استراتژی حمایت جویی معیشت‌محور از جمله استراتژی‌هایی است که افراد کم‌برخوردار ساکن شهر مشهد برای بقای خود از آنها استفاده می‌کنند. این استراتژی شامل حمایت غیررسمی مقطعی و حمایت رسمی حداقلی است.

حمایت‌های غیررسمی مقطعی

یکی از انواع استراتژی حمایت جویی معیشت‌محور، حمایت غیررسمی مقطعی است. حمایت‌های غیررسمی مقطعی

مواردی مانند حمایت اعضای خانواده و حمایت خویشاوندان را در بر می‌گیرد. بر اهمیت حمایت‌های غیررسمی در استراتژی‌های بقای افراد کم‌برخوردار در پژوهش‌های بسیاری تأکید شده است (O'Reilly & Gordon, 1995; Anderson & De la Rosa, 1991; Edin & Lein, 1997; Clarke, 2002).

اندرسون و دلا رزا (1991) معتقدند استراتژی حمایت خانواده که در آن اعضا به یکدیگر کمک و از یکدیگر حمایت می‌کنند، از ضروریات بقا است.

«پدر و مادر منم کمک می‌کردند. مادرم آموزش و

پرورشی بود. پدرم راننده بیابون. تو خرج و مخارج اون
کمک می‌کردن» (قاسم، ۴۲).

پژوهش کلارک (2002) نیز نشان داد یک چهارم کل سرپرستان خانوار گزارش کردند که دریافت کمک از دوستان و اقوام برای امرار معاش خانواده آنها مهم است و این کمک بیشتر با خویشاوندان صورت می‌گرفته است.

«پسرخاله‌های خانووم گاهی میومدن کمکی می‌کردن. پولی بهش میدادن» (جواد، ۳۵).

البته دزموند^۱ (2012) این حمایت‌ها را زیر سؤال می‌برد و معتقد است چنین روابطی در جوامع مدرن از بین رفته است و افراد به جای تکیه بر اعضای خانواده و خویشاوندان برای بقای خود و گذراندن نیازهای روزمره، بیشتر به پیوند با غریبه‌ها و کمک از آنها روی می‌آورند. باتوجه به اینکه در ایران همچنان، پیوندهای سنتی دارای اهمیت هستند، می‌توان این تفاوت نتیجه را درک کرد

حمایت‌های رسمیِ حداقلی

از دیگر استراتژی‌های حمایت‌جویی معیشت‌محور که افراد کم‌برخوردار از آن برای بقا در شرایط فقر استفاده می‌کنند، حمایت‌های رسمیِ حداقلی است. این حمایت‌ها شامل حمایت نهادهای خیریه و دولت می‌شود. سیاستگذاران معمولاً به این بخش از حمایت‌ها توجه بیشتری دارند. با وجود این نظریه‌پردازان نظریه رفتاری / تصمیم‌گیری فقر معتقدند که مداخله دولت برای مقابله با فقر هیچ کمکی نخواهد کرد یا کمک ناچیزی خواهد کرد؛ زیرا خصوصیتی که باعث فقر می‌شوند، توسط نیروهای بازار اعطا یا تعیین می‌شده‌اند (Eigbiremolen, 2018)؛ اما برخی از محققان نظر متفاوتی دارند و حمایت دولت و نهادهای خیریه را ضروری می‌دانند؛ اما میزان آن را ناچیز برآورد کرده‌اند. بنا به نظر فونتین^۲ (2012) خیریه‌ها به تنهایی هرگز برای زنده نگه داشتن کل خانواده‌ها کافی نیستند، اما برای بقا لازم هستند. در پژوهش ادین و لین^۳

(1997) نیز افراد کم‌برخوردار به‌عنوان یکی از استراتژی‌های بقا، از خیریه‌ها کمک دریافت می‌کردند

دوتا خیریه هم هستند کمکم می‌کنن. فقط با کارگری هم که همیشه دو یست سیصد تومن خرج خونه میدادن. روغن اینا برام آوردن. یه خانوم براش کار می‌کردم، اون هر چند وقت یه بار خرجی برام میاره" (زهره، ۳۶).

در پژوهش پونتنی^۴ (1999) بیشتر مادران با تکیه بر تلاش خود برای پیشبرد مالی، ترجیح می‌دهند به‌طور کلی از حوزه کمک‌های مردمی خارج شوند و برنامه‌ای برای تأمین درآمد خانواده خود تعریف می‌کردند

«من کارم، کارکردن بود. خونه مردم کار می‌کردم. مثلاً یخچال‌ها را جایجا می‌کردم، کمدها رو. می‌گفتم برای چی منت مردمو بکشم، خودم جوونم، خیریه چیه، کمیته چیه. جوونم سالمم چرا صدقه مردم... اینا صدقس، ت کفارسست. صدقه بدم دخترم بخوره، خودم کار می‌کنم» (سیما، ۴۳)؛

اما در بسیاری از اوقات شرایط این گونه پیش نمی‌رود. در پژوهش کلارک (2002) وابستگی بسیار زیاد اکثر خانوارهای روسی به اهداف‌های اجتماعی و خدمات رفاهی دولت‌ها، قابل توجه است.

«بعداً دیدم اینا لازمه. سلامتیمو که از دست دادم، دیدم به همینام احتیاج دارم. یه چیزی کمیته میده، یه خیریه هم هست که هر دو سه ماه یه بار ۵۰، ۶۰ تومان میده. هر دو ماهی خواروبار میده» (سیما، ۴۳).

اشتغال‌گزینی ناقص

از جمله استراتژی‌هایی که افراد کم‌برخوردار شهر مشهد از آن برای بقا استفاده می‌کنند، استراتژی اشتغال‌گزینی ناقص است که شامل اشتغال نیمه‌پایدار کم‌منزلت و خرده مشاغل کاربر غیرماهرانه می‌شود.

اشتغال نیمه‌پایدار کم‌منزلت

رابطه میان اشتغال و کاهش فقر، مسئله پوشیده‌ای نیست (Islam, 2004 & Gallie et al., 2003). اشتغال نداشتن یکی از

¹ Desmond

² Fontaine

³ Edin & Lein

⁴ Puntney

«الان موقع زعفراناست. ما انقدر خوشحالیم که نگو. بچه‌ها رو هم می‌برم به من کمک می‌کنن. یک ساعت درشتون رو میخونن یک ساعت به من کمک می‌کنن. سختی دیده بار اومدن. چیزی میخوان بهشون میگم تلاش کنین زعفرانارو پاک کنین هر چه خواستین چشم» (سیمین، ۳۳ ساله)؛ «بچه‌ها یکی تا نهم خونده. یکی تا ششم خونده. دنبال کاررفتن دیگه. باباشون نمی‌تونست که خرج تهیه کنه، درآمدش کم بود. رفتن سر کار. از بچگی کار می‌کردند. جوشکاری بود و شاگردی مردم و دیگه اینجوری» (فاطمه، ۵۸ ساله).

خرده مشاغل کاربر غیرماهرانه

خرده مشاغل کاربر غیرماهرانه نیز یکی دیگر از استراتژی‌های اشتغال‌گزینی ناقص برای بقا در شرایط فقر است. و بدین معناست که خود افراد کم‌برخوردار سعی بر ایجاد شغل برای خود می‌کنند؛ اما این مشاغل معمولاً مشاغل با سطح مهارت و سرمایه کم هستند؛ زیرا مطابق نظریه اجتناب از خطر، فرایندهای سرمایه‌گذاری در سرمایه فیزیکی، انسانی و حتی اجتماعی محدود به افرادی است که از نظر اقتصادی دارای امنیت هستند و در برابر خطر دفاع کافی را دارند (Mosley & Verschoor, 2005). اگر افراد تا حدی درگیر فقیر باشند که حاضر به سرمایه‌گذاری در دارایی‌های جدید که ریسک بیشتری دارند، نباشند، فقیر خواهند ماند (Mosley & Verschoor, 2005)؛ اما با استراتژی‌های خوداشتغالی کم‌مهارت و کم‌سرمایه می‌توانند به بقای خود در شرایط فقر کمک کنند. این استراتژی‌ها به‌خصوص در میان زنان، مورد توجه محققان قرار گرفته است (Datta, 1995).

«برای خرجامون زعفرون پاک می‌کنم، دونه‌های تسبیح می‌گیریم و تسبیح می‌کشم. بعضی وقتا تو مسجد آشپزی ای، کمکی چیزی می‌کنم» (الهه، ۴۸ ساله).

در مطالعه کلاسن و پاول^۳ (2013) در میان خانواده‌های ویتنامی، افراد با تنوع در منابع درآمد خود و ایجاد اشتغال به‌خصوص اشتغال در زمینه‌های غیرکشاورزی، بر آن بودند

ابعاد مهم فقر چند بُعدی است (Asselin, 2009) و اشتغال یکی استراتژی‌های مهم برای بقای افراد کم‌برخوردار است. شغل دارای درآمد می‌تواند کمک بسیاری به بقا در خانواده‌های کم‌برخوردار کند. پژوهش رزاس^۱ (2002) درباره خانواده‌هایی که در شرایط شدید فقر زندگی می‌کنند، حاکی از آن بوده است که علل فقر در نداشتن شغل یا داشتن شغل ناپایدار نهفته است. داشتن شغل بسیار برای بقا، حیاتی است و دستیابی به شغل و درآمدی که برای بقای خانواده کافی است، راه حل اصلی فقر در شهر است.

«خداوشکر پنج شیش ماهه می‌رم بیمارستان رضوی.

قسمت گلخونه. علفای هرزو جمع می‌کنم. این کار رو از طریق یکی از خانم‌هایی که من براش کار می‌کردم، پیدا کردم. اینجا بیمم‌کردن» (زهرا، ۳۶ ساله).

در پژوهش جایبو^۲ (2003) نیز، استراتژی‌های اشتغال شامل ساعات طولانی‌تری کارکردن که کارکردن در بیشتر از یک شغل، به بقای افراد کم‌برخوردار کمک می‌کند.

«یک ماه تمام چیزی برای خوردن نداشتم و فقط خودمو زنده نگه‌می‌داشتم. وضعیت همینطوری بود تا اینکه یه آگاهی استخدام دیدم که برای مرغ‌فروشی بود. ساعت کاریش از ۸ صبح بود تا ۲ بعد از ظهر. من برای این که حقوق بیشتری بهم بدن، مرغ و پاک می‌کردم و وسایل رو هم جایجا می‌کردم. کنارش یه پیتزافروشی بود که یه روز دیدم آگهی استخدام زده، ساعت کاریش ۴ هست تا ۲ شب. من عصرها اونجا مشغول شدم. بین ساعت ۲ تا ۴ هم یه زیرانداز تو مرغ‌فروشی پهن می‌کردم و اونجا می‌خوابید» (مهنا، ۳۰ ساله)

«تو مرغداری کار کردم، تو گاوداری کار کردم. ای خدا، تو زمین، بادمجان جمع می‌کردم، کیسه‌ها پشتم می‌کردم، که بیام برسونم سر زمین، باز ببرم بدم به مردم» (رویا، ۴۸ ساله).

برخی پژوهش‌ها نشان می‌دهند در خانواده‌های فقیر، کودکان نیز از سنین پایین می‌توانند نیروهای اقتصادی مولد باشند و به فعالیت‌های دارای درآمد بپردازند (Anderson & De la Rosa, 1991 & Jaiyebo, 2003).

¹ Rosas

² Jaiyebo

³ Kasen & Pavel

می‌تواند به افزایش پتانسیل درآمد آنها کمک کند که این امر، به نوبه خود کمک کننده به بهبود رفاه آنهاست (Mhlanga, 2020).

«خلاصه اوضاع همین جور بود تا اینکه با به پرسی تو اینستا آشنا شدم. گفت: بیا بهت بورس یاد بدم. گفتم: در ازای این کارت، من کاری نمی‌تونم برات کنم؛ یعنی از من چیزی نخواه. قبول کرد و اومد و بهم بورس یاد داد. بورس داخلی که هیچی داغونه. بورس خارجی بهم یاد داد. خوبه ماهی ۶، ۷ تومن الان در میارم. ممکنه توی یه روز ۵ تومن ضرر کنم، اما فرداش ۸۰۰ سود، پس فرداش ۷۰۰ سود، همینجوری پولم برگشته» (مها، ۳۰).

نزول شدید مصرف خانوار

یکی از مهمترین استراتژی‌های بقا برای افراد کم‌برخوردار، نزول شدید مصرف خانوار است که خود شامل تأمین نکردن تغذیه پایه خانواده، کاهش تأمین پوشاک و کاهش هزینه‌های سلامت و بهداشت می‌شود.

تأمین نکردن تغذیه پایه خانواده

در پژوهش‌های امندا و همکاران (2014)، بیشترین استراتژی‌های استفاده شده برای بقا مربوط به کاهش مصرف مواد غذایی است. این کاهش مصرف به صورت کاهش در تعداد وعده‌های غذایی خانواده مشاهده شد. مطابق پژوهش رزاس (2002) نیز، افراد کم‌برخوردار تنها به فکر غلبه بر احساس گرسنگی و نه در پی رسیدن مواد غذایی لازم برای بدنشان هستند و مواد غذایی کمتر و حجیم‌تری را به منظور به دست آوردن احساس سیری، مصرف می‌کنند.

«میوه که به خدا از بهار، بچه‌های ما میوه ندیدن. پول نیست که بخرم. فقط نون، قند و روغن، به میوه نمی‌رسم. کلاً کره می‌خریدم ۲۴ تومن، الان شده ۵۸ تومان. گوشت گوسفند که ابوالفضلی ما به چشممون سرمه می‌کنیم. اصلاً نمیدونیم چی هست. مرغ یه وقت بگیرم پنج تا بچه بس نمیکنه. برنج و عدس درست می‌کنم بیشتر وقتا. گوجه رنده

تا سطح آسیب پذیری خود در مقابل فقر را کاهش دهند. «زغفرون تموم شد باید بشینم خونه و برم خیاطی کار کنم، اگه این کارم تموم شه، یه کار دیگه» (گلرخ، ۲۳ ساله).

آموزش و کسب مهارت‌های پایه‌ای

آموزش و کسب مهارت‌های پایه‌ای از جمله استراتژی‌هایی است که افراد کم‌برخوردار شهر مشهد برای بقا به کار گرفته‌اند و شامل تحصیل‌گرایی معیشت محور و مهارت‌آموزی سطحی می‌شود.

تحصیل‌گرایی معیشت محور

براساس پژوهش فلورزا^۱ (2015) در خصوص استراتژی‌های معیشت در کلمبیا، نبود آموزش، فعالیت‌های روزمره افراد را در بسیاری از سطوح محدود می‌کند و توانایی‌های آنها را برای دستیابی به یک استراتژی معیشت مناسب کاهش می‌دهد. سطح تحصیلات پایین، کیفیت کارهایی را که ساکنان قادر به یافتن آن هستند، محدود می‌کند و آنان را ناچار می‌کند به یافتن مشاغل کم‌مهارت که امکان پیشرفت در آنها وجود ندارد. شرکت‌کنندگان بیان کردند که تحصیلات بهتر می‌تواند به آنها در ایجاد شغل بهتر و بهبود معیشت یاری کند.

«درس خوندم فایده‌ای که داشته، اینه که الان یه کم طرحی چیزی باشه بر می‌دارم، یه کم پروپوزال می‌نویسم، اینجوری گذران می‌کنم. اینا هم نبود دیگه واقعاً تو خرج خودم می‌موندم» (فائزه، ۳۲).

مهارت‌آموزی سطحی

نظریه سرمایه انسانی تأکید بر اهمیت مهارت‌های کارگران دارد. بر این اساس، تقاضایی که در بازار کار وجود دارد، به وسیله یک رشته از خصوصیات و مهارت‌های مربوط به کارگران، تعیین می‌شود (Davis & Sanchez-Martinez, 2014). بحث اصلی این نظریه این است که ارائه آموزش به فقرا

² Amanda

¹ Florez

کاهش هزینه‌های سلامت و بهداشت

کاهش هزینه‌های سلامت و بهداشت از دیگر استراتژی‌های افراد کم‌برخوردار برای کاهش هزینه‌های مصرف خانوار به منظور بقاست. در پژوهش اندرسون و دلا رزا (۱۹۹۱) نیز، هنگامی که بیماری شروع می‌شود، هزینه‌های پزشکی، تعادل ظریف بودجه را بر هم می‌زند و در پژوهش بارنت^۲ (۲۰۰۱) زمانی که گروه‌های کم‌درآمد به دنبال کنارآمدن با هزینه‌های مراقبت‌های اولیه پزشکی هستند، تأخیر در دریافت داروها یکی از رایج‌ترین استراتژی‌هاست. این نوع استراتژی‌های موقتی، پیامدهای مهمی بر سلامتی افراد دارد.

«دستم فاصله پیدا کرده، فشار خون، قند، کیسه صفرا، صفرامو پارسال برداشتن، گفتن از استرس بالا بوده. مشکلات زیاده. باور نمیکنی نمی‌تونم جایی برم، درمانی، کاری کنم برای این درد، به خاطر هزینه‌هاش» (پروانه، ۵۰ ساله)؛

«الان مثلاً به هفتست دستم رگ به رگ شده. نرفتم دکتر. مثلاً به سرماخوردگی داشتم، نتونستم برم دکتر. الان من، دخترم مریض شده، نبردمش دکتر. میگم بذارم اوضاع بهتر بشه. هستش. اینجور چیزا پیش میاد خیلی» (نسترن، ۳۵ ساله)؛

کمرم درد میکنه. اصلاً دکتر نرفتم. چرا دروغ بگم، پای راستم با کمرم خیلی درد میکنه. دفترچه ای، هیچی نداریم. دکتر نرفتم (گلرخ، ۴۳ ساله).

برخی افراد کم‌برخوردار نیز به مصرف خودسرانه دارو برای کاهش هزینه‌های پزشکی، روی آورده‌اند. «رفتم داروخونه فقط سی هزار تومان قرص خریدم، استامینوفن سرماخوردگی فقط تو خونه باشه بخوره که دکتر نبرم» (رویا، ۴۸ ساله).

استراتژی فعالیت‌های مقطعی مجرمانه

استراتژی‌های به کار گرفته شده برای بقا همواره مثبت نیستند و در برخی از موارد این استراتژی‌ها به افراد یا جامعه آسیب می‌زنند. فعالیت‌های مقطعی مجرمانه بخشی از استراتژی‌های بقا هستند که نمی‌توان از آنها چشم پوشید که شامل

کردم تو یخچال گذاشتم، همون گوجه یخ زده رو میزنم به برنج می‌خوریم» (گلرخ، ۴۳ ساله)؛

«الان بعد گرونیبا بعضی خرجارو می‌زنیم، میوه نمی‌خوریم، برنج نمی‌خوریم، دست بچه پول نمیدیم. نون و ماست می‌خوریم. خانوم میگه میوه بخر میگم نمیتونم» (حسن، ۳۷ ساله)؛

«برنج هفته‌ای یک دفعه می‌خوریم. سیب زمینی و ماکارونی می‌خوریم. قبلاً تخم مرغ بود الان تخم‌مرغ‌ها هم گرون شده. روزی ۴، ۵ تومن پول نون میشه. نون خوب می‌خوریم [با خنده]» (مریم، ۳۴ ساله)؛

ما دو ماهه گوشت نخوردیم. برنج نخوردیم. برنج کیسه‌ای ۳۰۰ تومن شده. چند روز ما کار کنیم، پول اینو بلدیم. روغن نباتی به ۴ کیلویی ۱۵ تومانی الان شده ۱۳۰ هزار تومان. از من بدتر هم هستن. ما الان به زور زنده ایم. به زور خودمونو زنده نگه داشتیم (پرویز، ۴۰ ساله).

کاهش تأمین پوشاک

علاوه بر کاهش مصرف خوراک و مواد غذایی و در نتیجه تأمین نکردن تغذیه پایه خانواده، برخی از خانواده‌های کم‌برخوردار از استراتژی کاهش تأمین پوشاک استفاده می‌کنند. پژوهش اندرسون و دلا رزا^۱ (۱۹۹۱) حکایت از استفاده افراد کم‌برخوردار از لباس‌های دست دوم دارد. و تقریباً در همه موارد، خانواده‌ها عمدتاً به لباس‌های دست دوم اعتماد داشتند. در برخی موارد افراد توانایی خرید پوشاک را نداشتند.

«پسرم جوونه میگه من کاپشن ندارم، به بار پول گرفتم، کفش خریدم. الان کاپشن نداره، لباس گرمی نداره، دخترم کفش نداره. مثلاً لباس گرم نداره، برام مشکل اینا. هرکاری بکنم، شکمشون و دکتر بیشتر نمیشه» (رویا، ۴۸ ساله).

افرادی که توانایی تهیه لباس بدون هزینه دوخت را داشتند، به این کار مبادرت می‌کردند.

«الان خیلی سخت شده. همه چیزم گرون شده. لباس‌های بچه رو الان من خودم میدوزم. مانتو خانوم رو خودم براش میدوزم» (وحید، ۳۱ ساله).

² Barnett

¹ Anderson & De la Rosa

روسپیگیری اجباری و سرقت‌های خرد می‌شوند.

۴۲ ساله).

روسپیگری اجباری

پژوهش‌های مختلف در شهر مشهد، نشان می‌دهد که شیوع آسیب‌های اجتماعی مرتبط با فقر ناشی از روسپیگری هستند (اکبری، ۱۳۹۷؛ اکبری، ۱۳۹۴؛ فولادیان و بحرآباد، ۱۳۹۸). در پژوهش نارایان و همکاران (۲۰۰۰) نیز، تعدادی از زنان و مردان فقیر، از فعالیت‌های غیرقانونی از جمله فروش زنان و کودکان، خدمات جنسی و ... برای گذراندن زندگی خود استفاده می‌کردند. «شوهرم یه معتاد بی غیرت بود ... به خاطر بچه‌ها فقط خودمو این در اون در می‌زدم ... می‌گفت من ندارم. برو خودت تهیه کن ... یه مدت از ناچاری تن‌فروشی می‌کردم» (سیمین، ۳۳ ساله). «دوستای معتادشو با خودش می‌آورد تو خونه ... نشسته می‌کردن ... می‌گفت اینا همینجا می‌مونن. رفقای من ... باید پول درآری ... اگه گوش نمی‌کردم، کتکم می‌زد. نه از این کتکای معمولی ...» (نسترن، ۳۵).

سرقت‌های خرد

سرقت‌های خرد نیز از جمله فعالیت‌های مقطعی مجرمانه‌ای بوده است که پژوهشگران مختلف از رابطه آن با فقر یاد کرده‌اند (Narayan et al., 2000؛ اکبری، ۱۳۹۷؛ اکبری، ۱۳۹۴). کناپ و همکاران^۱ (۲۰۱۷) اقدام به فعالیت‌های مجرمانه در اثر فقر را به علت وجودنداشتن فرصت‌های معیشتی جایگزین می‌دانند. مطالعه فکوهی و پارسا پژوه (۱۳۸۷) نیز نشان می‌دهد در محله «آلونک نشین علی آباد مهران» جرم در قالب نوعی تأمین معاش توجیه می‌شود. در این جزیره بیش از آنکه افرادی صرفاً «مجرم» وجود داشته باشند، افرادی وجود دارند که فعالیت‌های مجرمانه را با اشکال دیگری از مشاغل مبتذل و کاذب ترکیب می‌کنند تا روزگار خود را بگذارند. «دست به سرقت می‌زدم. هر جا میشد فرقی نمی‌کرد. سرقت داخل خودرو، خونه، مجتمع‌های آپارتمانی که درشون باز بود، دوچرخه ای، چیزی برمی‌داشتم» (قاسم،

بحث و نتیجه

بحث‌های اخیر درباره معیشت خانوار در اقتصادهای در حال‌گذار بر مفهوم «استراتژی‌های بقای خانوار» متمرکز شده است (Clarke, 2002). در واقع، فقر خانواده‌ها را وادار می‌کند تا راهکارهایی را برای بقا اتخاذ کنند (Klasen & Povel, 2013) و برای فقرا، مبارزه برای بقا در واقع مبارزه با خطرات ناشی از بحران‌های مکرر، شوک‌ها و فشارهای پایین آورنده اقتصادی است (Chua et al., 2000: 10).

پژوهش حاضر با در نظر گرفتن افراد کم‌برخوردار به‌عنوان عاملانی اجتماعی، مواجهه آنان با فقر و استراتژی‌های بقای آنان را بررسی می‌کند و باتوجه به پژوهش‌های منسجم اندک در خصوص استراتژی‌های بقای افراد کم‌برخوردار و نداشتن اطلاع کافی از آنها در شهر مشهد، استراتژی‌های بقا را در این شهر بررسی می‌کند. پژوهش حاضر به روش کیفی و تکنیک جمع‌آوری داده، مصاحبه و تکنیک تحلیل داده و تحلیل مضمون، طبق چارچوب مدنظر براون و کلارک (۲۰۰۶) انجام شده است. بر این اساس ۲۲ مصاحبه در میان افراد کم‌برخوردار شهر مشهد صورت پذیرفت و پس از آن اشباع نظری حاصل شد. تحلیل یافته‌های این پژوهش نشان داد انواع اصلی استراتژی‌های بقای به کار گرفته شده توسط افراد کم‌برخوردار شامل استراتژی‌های حمایت‌جویی معیشت‌محور، اشتغال‌گرایی ناقص، آموزش و کسب مهارت‌های پایه‌ای، نزول شدید مصرف خانوار و فعالیت‌های مقطعی مجرمانه بوده است.

مضمون کلان پژوهش حاضر، تداوم زیست فقیرانه مبتنی بر اتخاذ استراتژی‌های شکننده بقاست. در واقع، افراد کم‌برخوردار شهر مشهد با اتخاذ استراتژی‌های بقا به تداوم زندگی فقیرانه خود و نه بهبود شرایط کمک می‌کنند. این استراتژی‌ها به‌علت ناپایدار بودن و شکننده بودن، در صورت بروز بحران‌هایی که فشارهای مالی بر خانواده وارد می‌کنند،

¹ Knapp et al.

اکبری، ح. (۱۳۹۴). «آسیب‌های اجتماعی مددجویان بهزیستی شهرستان مشهد»، مجموعه مقالات اولین همایش ملی مسائل اجتماعی، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد، ۷۴-۵۷.

بلیکی، ن. (۱۳۸۹). طراحی پژوهش‌های اجتماعی، ترجمه حسن چاووشیان، تهران: نی، چاپ سوم.

جواهری پور، م. (۱۳۸۱). «چالش جهانی فقر شهری»، رفاه اجتماعی، ۲ (۶)، ۱۲۷-۱۴۷.

زادولی خواجه، ش و اصغری زمانی، ا و زادولی، ف. (۱۳۹۳). «سطح‌بندی محلات حاشیه‌نشین براساس شاخص‌های کالبدی - اقتصادی فقر شهری: نمونه موردی، حاشیه‌نشینان شمال شهر تبریز»، جغرافیا و مطالعات محیطی، ۴ (۱۱)، ۶۳-۷۸.

شکوری، ع و سعیدی، ع. (۱۳۹۳). «فقر خانواده و زنان شهری، با تأکید بر کلانشهر تهران»، مطالعات جامعه‌شناختی شهری (مطالعات شهری)، ۴ (۱)، ۷۳-۱۰۸.

صادقی، ع. (۱۳۹۵). زندگی روزمره تهی‌دستان شهری، رساله دکتری، تهران: دانشگاه تهران.

فکوهی، ن و پارسا پزوه، س. (۱۳۸۷). «بررسی انسان‌شناختی محله آلونک‌نشین علی‌آباد مهران»، مطالعات اجتماعی ایران، ۲ (۲)، ۷۵-۹۸.

فولادیان، م و رضایی بحر آباد، ح. (۱۳۹۸). «نگاهی به آسیب‌های اجتماعی و جرائم در حاشیه شهر مشهد و بررسی عوامل تسهیل‌کننده آن»، جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی ایران، ۸ (۱)، ۱۰۷-۸۱.

فولادیان، م و طوسی‌فر، ج و منزوی، ح. (۱۳۹۶). «استراتژی‌های رفاهی مورد استفاده توسط افراد فاقد اسناد هویتی در سکونتگاه‌های غیر رسمی شهر مشهد»، سومین همایش ملی آسیب‌های اجتماعی ایران، اردبیل: دانشگاه محقق اردبیلی، ۲۰۱-۲۰۰.

قادری، ط و افضلی، م. (۱۳۹۰). «چگونگی بر ساخته شدن

تاب‌آوری لازم را ندارند و بقای خانوار بدین صورت تحت تأثیرات منفی قرار می‌گیرد. افراد کم‌برخوردار شهر مشهد از استراتژی‌های حمایت‌جویی معیشت محور به دو صورت حمایت غیررسمی مقطعی (مطابق پژوهش‌های O'Reilly & Edin & Lein, 1997; Anderson & De la Rosa, 1991; Clarke, 2002) و حمایت رسمی حداقلی (مطابق پژوهش Fontaine, 2012) استفاده می‌کردند. این افراد از استراتژی‌های اشتغال‌گرایی ناقص به صورت اشتغال نیمه‌پایدار کم‌منزلت (Jaiyebo, 2003 & Rosas, 2002) و خرده مشاغل‌کاربر (Mosley & Verschoor, 2005; Datta, 1995; Klasen & Povel, 2013) استفاده می‌کردند. استراتژی آموزش و کسب مهارت‌های پایه‌ای نیز به صورت تحصیل‌گرایی معیشت‌محور (Florez, 2015) و مهارت‌آموزی سطحی (Mhlanga, 2020) توسط این افراد برای بقا به کار گرفته شده است. همچنین برخی از افراد کم‌برخوردار شهر مشهد از استراتژی نزول شدید مصرف خانوار شامل تأمین نکردن تغذیه پایه خانواده (مطابق پژوهش‌های Amendah et al., 2014; Rosas, 2002)، کاهش تأمین پوشاک (Anderson & De la Rosa, 1991) و کاهش هزینه‌های سلامت و بهداشت (Anderson & De la Rosa, 1991; Barnett, 2001) استفاده می‌کردند. به علاوه، فعالیت‌های مقطعی مجرمانه، استراتژی دیگر افراد کم‌برخوردار در شهر مشهد بوده است که به صورت روسپیگری اجباری (Narayan et al., 2000)؛ اکبری، ۱۳۹۴؛ ۱۳۹۷) و سرقت‌های خرد (Narayan et al., 2000; Knapp et al., 2017)؛ فکوهی و پارسا پزوه، ۱۳۸۷) گزارش شده است.

منابع

اکبری، ح. (۱۳۹۷). «فقر شهری و توزیع آسیب‌ها و جرایم اجتماعی»، مجموعه چکیده مقالات سومین همایش ملی آسیب‌های اجتماعی ایران، انجمن جامعه‌شناسی ایران: مرکز مطالعات و تحقیقات زنان دانشگاه تهران، ۲۲۰-۲۲۱.

- households, *Work, Employment and Transition: Restructuring livelihoods in Post-Communism*, 15, 193
- Datta, K. (1995). Strategies for urban survival? women landlords in gaborone, botswana. *Habitat International*, 19(1), 1-12.
- Davis, P., & Sanchez-Martinez, M. (2014). A review of the economic theories of poverty. *National Institute of Economic and Social Research (NIESR) Discussion Papers*, 435.
- Desmond, M. (2012). Disposable ties and the urban poor, *American Journal of Sociology*, 117(5), 1295-1335.
- Edin, K., & Lein, L. (1997). *Making ends meet: how single mothers survive welfare and low-wage work*. Russell Sage Foundation.
- Eigbiremolen, G. S. O. (2018). Poverty trends and poverty dynamics: analysis of nigerian's first - ever national panel survey data. *Journal of International Development*, 30(4), 691-706.
- Florez, A. F. (2015). *Development programs and livelihood strategies of residents in altos de la florida, colombia master of science, department of geography*, Northern Illinois University).
- Fontaine, L. (2012). The influence of the market on household survival strategies in preindustrial europe. *Field Actions Science Reports. The Journal of Field Actions*, 4, 13-16
- Gallie, D., Pagan, S., & Jacobs, S. (2003). Unemployment, poverty and social isolation: is there a vicious circle of social exclusion?. *European Societies*, 5(1), 1-32.
- Grimm, M., Waibel, H., & Klasen, S. (Eds.). (2016). *Vulnerability to poverty: theory, measurement and determinants, with case studies from thailand and vietnam*. Springer
- Islam, R. (2004). *The nexus of economic growth, employment and poverty reduction: an empirical analysis* (Vol. 14). Geneva: Recovery and Reconstruction Department, International Labour Office.
- Jahns, E. (2014). *Savings groups, shocks and coping strategies: the case of poor rural households in el salvador* (Doctoral Dissertation, Fletcher School of Law and Diplomacy (Tufts University)).
- Jaiyebo, O. (2003). Women and household sustenance: changing livelihoods and survival strategies in the peri-urban areas of ibadan. *Environment and Urbanization*, 15(1), 111-120.
- Klasen, S., & Povel, F. (2013). Defining and measuring vulnerability: state of the art and new proposals. in *Vulnerability to Poverty* (pp. 17-49). Palgrave Macmillan, London.
- واقعیت فقر برای فقرا: مقایسه زنان زیر پوشش جمعیت امام‌علی با مردان زیر پوشش این جمعیت»، *برنامه ریزی رفاه و توسعه اجتماعی*، ۲ (۷)، ۹۹-۱۳۶.
- قاسمی، ی و هاشمی، ع. (۱۳۹۸). «انجام پژوهش به روش تحلیل تماتیک: راهنمای عملی و گام به گام برای یادگیری و آموزش: مورد مطالعه، مصرف موسیقی دانشجویان کارشناسی ارشد دانشگاه ایلام»، *فرهنگ ایلام*، ۲۰ (۶۵ و ۶۴)، ۷-۳۳.
- لوئیس، ا. (۱۳۵۳). «فرهنگ فقر»، ترجمه مهدی ثریا، نامه علوم اجتماعی، ۱ (۴)، ۱۲۴-۱۴۰.
- محمدپور، ا. (۱۳۹۲). *روش تحقیق کیفی ضد روش ۱*، تهران: جامعه‌شناسان، چاپ دوم.
- Amendah, D. D., Buigut, S., & Mohamed, S. (2014). Coping strategies among urban poor evidence from nairobi, Kenya. *PloS one*, 9(1), e83428.
- Anderson, J., & De la Rosa, M. (1991). Economic survival strategies of poor families on the mexican border. *Journal of Borderlands Studies*, 6(1), 51-68.
- Asselin, L. M. (2009). *Analysis of multidimensional poverty: Theory and case studies* (Vol. 7). Springer Science & Business Media.
- Barnett, R. (2001). Coping with the costs of primary care? household and locational variations in the survival strategies of the urban poor. *Health & Place*, 7(2), 141-157.
- Bayat, A. (1997). *Poor people's movements in iran, street politics*, New York Columbia : University Press.
- Becker, G. S. (1964). *Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education*, Chicago: University of Chicago Press.
- Blank, R. (2010). Selecting among anti-poverty measures, can an economist be both critical and caring? *Review of Social Economy*, 61, 447-469.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology, *Qualitative Research in Psychology*, 3, 77-101.
- Chua, R. T., Mosley, P., Wright, G. A., & Zaman, H. (2000). Microfinance, risk management, and poverty. *Assessing the Impact of Microenterprise Services (AIMS)*, 1-137.
- Clarke, S. (2002). 10 sources of subsistence and the survival strategies of urban russian

- Knapp, E. J., Peace, N., & Bechtel, L. (2017). Poachers and poverty: assessing objective and subjective measures of poverty among illegal hunters outside ruaha national park, Tanzania. *Conservation and Society*, 15(1), 24-32.
- Kristjanson, P. M., Krishna, A., Radeny, M. A., & Nindo, W. (2004). Pathways out of poverty in western kenya and the role of livestock, *Pro-poor Livestock Policy Initiative*, 14, 1-23.
- Margaretten, E. (2007). *A place on the point: south african street youth and informal street shelters*. Yale University.
- Mhlanga, D. (2020). *Financial inclusion and poverty reduction: evidence from small scale agricultural sector in manicaland province of zimbabwe* (Doctoral Dissertation, North-West University (South Africa)).
- Mosley, P., & Verschoor, A. (2005). Risk attitudes and the 'vicious circle of poverty'. *The European Journal of Development Research*, 17(1), 59-88.
- Narayan, D., Chambers, R., Shah, M. K., & Petesch, P. (2000). *Voices of the poor: crying out for change*. New York: Oxford University Press for the World Bank.
- Narayan, D., Sen, B., & Hull, K. (2009). Moving out of poverty in india: an overview. *The Promise of Empowerment and Democracy in India*. Washington, DC: World Bank.
- O'Reilly, C., & Gordon, A. (1995). *Survival strategies of poor women in urban africa: the case of zambia* (Vol. 10). Natural Resources Institute.
- Puntenney, D. L. (1999). The work of mothers: strategies for survival in an inner-city neighborhood. *Journal of Poverty*, 3(4), 63-92.
- Raudenbush, D. T. (2021). Review of health care off the books: poverty, illness, and strategies for survival in urban america. *Social Forces*, 99(3), 10.
- Rosas, R. E. (2002). Women and survival strategies in poor urban contexts: a case study from guadalajara, mexico. *Journal of developing societies*, 18(2-3), 81-108.
- Sachs, J. (2005). *The end of poverty*, London: Penguin.
- Schultz, T. W. (1961) Investment in human capital, *American Economic Review*, 51 (1), 1-17.
- United Nations (2016), *Poverty remains world's biggest challenge*, social development commission chair says as session concludes with united nations, department of economic and social affairs, Population Division.
- Warren, J. (2020). Global poverty: Facts, FAQs, and How to Help, <https://www.worldvision.org/sponsorship-news-stories/global-poverty-facts> 20/4/2021